

सुभाषित व्याकरण - ३१

Subhāṣita Vyākaraṇa - 31

(A compilation of Saṃskṛta well said verses with full grammar and meaning)

**Compiler: Kishore Nayak
Editor: Padmakar Gangatirkar**

शनिवार पौष कृष्ण नवमी १९४५, शोभकृत संवस्तर

गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकथ्यमानः।
न हि सौरमणिः स्वभावकान्तिं रविपादैरनधिष्ठितः करोति ॥१०६॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९३०

सत्पुरुषैः अकथ्यमानः, गुणवान् पुरुषः अपि पूजाम् न उपयाति (यथा) सौरमणिः रविपादैः अनधिष्ठितः स्वभावकान्तिम् न हि करोति॥

Unless recommended by great people, even a qualified person does not receive due appreciation. (Think about) the sun-stone which does not exhibit its inherent brilliance unless touched by the sun rays.

गुणवान् (गुणवत्)- one who is meritorious, with good qualities- (गुणः- merit, virtue, quality- वर्त्- suffix implies possession), पुरुषः- man, person, अकथ्यमानः- one, who has not been declared as such- कथ्यमान- कर्मणि व. का. वा. धा. सा. वि. of कथ्- कथयति- ते १० ग. उ. प. to tell, declare, mention- न कथ्यमानः- अकथ्यमानः- न ज् तत्पुरुष स., सौरमणिः- Sun - stone, sun-crystal- सौर- adjctv- related to the Sun (सूर्य - the Sun), मणिः- jewel, gem- सौरः मणिः- वि. पू. प. कर्मधारय स., अनधिष्ठितः-not directed, not present, अधिष्ठितः क. भू. धा. वि. of अधिः+ स्था- to conduct, lead, direct- (स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सत्पुरुषैः & रविपादैः- both in पु. लिं. तु. वि. ब. व. of सत्पुरुषः- a noble person, great man, saintly person- सत्- adjctv- good, noble, virtuous- सत् पुरुषः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & रविपादः- a ray of Sun- रविः- the Sun, पादः- a ray of light- रवे: पादः- ष. तत्पुरुष स., पूजाम् & स्वभावकान्तिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of पूजा- worship, honour, respect & स्वभावकान्तिः- inherent brightness, lustre, brilliance- स्व- one's own, self, स्वस्य भावः- स्वभावः- inherent property, innate nature- स्वभावस्य कान्तिः- स्वभावकान्तिः- both ष. तत्पुरुष स., उपयाति & करोति- both वर्त्. प्र. पु. ए. व. of उप+ या- to receive, attain, to go towards- (या- याति २ ग. प. प. to go, to move) & कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, अपि- also even, न- no, not, हि- surely, certainly, indeed- all अव्ययः

आर्तेषु विप्रेषु दयान्वितश्च्छ्रद्धेन यः स्वल्पमुपैति दानम्।
अनन्तपारं समुपैति दानं यदीयते तत्र लभेद् द्विजेभ्यः ॥१०७॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १२ श्लो. २

यः दयान्वितः आर्तेषु विप्रेषु श्रद्धेन स्वल्पम् दानम् उपैति चेत्, (सः), द्विजेभ्यः यद् दीयते तद् दानम् (हि) न लभेद्, (अपि तु) अनन्तपारम् समुपैति॥

Whosoever, out of compassion and with sincerity, gives however a small donation to needy learned men; receives not only what was given but infinite times more from them.

यः (यद्)-who, दयान्वितः- दया- compassion, sympathy, pity, अन्वित- struck with, possessed of, having- क. भू. धा. वि. of अनु+ इ- to follow, conform- (इ- एति २ ग. प. प. to go, come to)- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., आर्तेषु & विप्रेषु- both in पु. लिं. स. वि. ब. व. of आर्त- adjctv- afflicted, struck by, suffering, distressed & विप्रः- a member of the priestly class, Brahmin, a learned man, श्रद्धेन- in न. लिं. तु. वि. ए. व. of श्रद्धम्- faith, belief, conviction, स्वल्पम्- little bit, small, दानम्- giving in charity & अनन्तपारम्- very much more, multifold- अन्त- end, finish, न अन्त- अनन्त- endless, infinite, पारम्- limits, beyond- अनन्तस्य पारम्- ष. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., उपैति & समुपैति- both वर्त्. प्र. पु. ए. व. of उप+ इ- to receive, get & सं+उप+ इ- to receive back, get back, द्विजेभ्यः- in पु. लिं. च. वि. ब. व. of द्विजः- a member of the priestly class, Brahmin, learned man, यद्- what, which, दानम्- giving in charity & तद्- that, it- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., दीयते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of दा- यच्छति १ ग. प. प. to give, grant, लभेद्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, receive, चेत्- in case, if, न- no, not-both अव्ययः

सुकुलजन्म विभूतिरनेकधा प्रियसमागम सौख्यपरम्पराः।
बुधजने गुरुता विमलं यशः भवति पुण्यतरोः फलमीदशम् ॥१०८॥ --सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९३४
पाभे: बुधजने= नृपकुल

पुण्यतरोः फलम् ईदृशम् भवति। सुकुलजन्म, अनेकधा विभूतिः, प्रिय-समागम, सौख्य-परम्परा:, बुधजने (नृपकुले) गुरुता, विमलम् यशः ॥

Fruits of tree of fortunes are similar to a birth in a good family, various types of prosperity, meeting beloved people, succession of pleasures, importance among learned people (importance in a royal court) and unblemished renown.

सुकुलजन्म- a birth in a good family, फलम्- fruit, yield, result & ईदृशम्- like this, in this manner- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व.- (सु- अव्यय- prefix implies good, high, noble- कुलम्- family, race, जन्मन्- birth- सुभगम् कुलम्- सकुलम्- प्रादि कर्मधारय स. & सकुले जन्म- सकुलजन्म- स. तत्पुरुष स., विभूतिः- prosperity, exalted rank, riches- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रियसमागमसौख्यपरम्परा:- succession of pleasure of meeting beloved people- प्रिय- adjctv- dear, beloved, समागमः- union, meeting, encounter, सौख्यम्- pleasure, enjoyment, परम्परा- an uninterrupted series, regular series, succession- प्रियाणाम् समागमः- प्रियसमागमः, प्रियसमागमस्य सौख्यम्- प्रियसमागमसौख्यम् & प्रियसमागमसौख्यस्य परम्परा- प्रियसमागमसौख्यपरम्परा- all ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व., बुधजने & नृपकुले- both in स. वि. ए. व. of बुधजनः- learned or wise man- बुध- adjctv- learned, wise, जनः- people- वि. पू. प. कर्मधारय स. & नृपकुलम्- royal family, King's court- नृपः- king- (न्- a man, नृण् पाति इति- नृपः- उपपद तत्पुरुष स.)- नृपस्य कुलम्- नृपकुलम्- ष. तत्पुरुष स., गुरुता- importance- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विमलम्- pure, unblemished & यशः (यशस्)- fame, glory, renown, पुण्यतरोः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of पुण्यतरः- a holy tree, tree of fortunes- पुण्य- adjctv- sacred, pure, virtuous, तरः- tree- वि. पू. प. कर्मधारय स., भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of- भू- १. ग. प. प. to be, to exist, to happen, अनेकधा- in various ways, variously- अव्यय

**कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते ।
न स विरौति न चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥१०९॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९३५**

यदि कनकभूषणसंग्रहणोचितः मणिः त्रपुणि प्रणिधीयते, स न विरौति न च हि अपि शोभते, (परन्तु सा) योजयितुः वचनीयता भवति॥

If one sets a gem in a tin enclosure that is worthy of setting in gold ornaments, the gem itself does not scream although it certainly would not look beautiful. The blame would be entirely on the person doing it.

कनकभूषणसंग्रहणोचितः- one, that is right for setting in gold ornaments- कनकम्- gold, भूषणम्- ornamenting, decorating, an article of decoration, -संग्रहण- supporting, blending, setting, उचितः- fit, proper, right- उचित- क. भू. धा. वि. of उच्- उच्यति ४ ग. प. प. to be fit, proper, कनकस्य भूषणम्- कनकभूषणम् & कनकभूषणस्य संग्रहणम्- कनकभूषणसंग्रहणम्- both ष. तत्पुरुष स. & कनकभूषणसंग्रहणे उचितः- स. तत्पुरुष स., मणिः- gem, precious stone, jewel, सः (तद्)- he- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., त्रपुणि- in न. लिं. स. वि. ए. व. of त्रपु- tin, प्रणिधीयते- कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of प्र+नि. धा- to set, entrust, encase- (धा- दधाति- धते ३ ग. उ. प. to hold, bear), योजयितुः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of योजयित्- one, who is arranging, construing, preparing, वचनीयता- that, which is to be spoken about, blamable, censurable, reproachful- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व.- (वचनीय- also वक्तव्य, वाच्य, वाक्य, विरौति, शोभते & भवति- all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ रू- to bewail, lament- (रू- रौति २ ग. प. प. to cry, scream, शुभ्- १ ग. आ. प. to shine, to be splendid beautiful & भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to happen, यदि- if, in case, न- no, not, च-and, हि- surely, अपि- also, even- all अव्ययः

**सहजमलिनवक्रभावभाजां भवति भवः प्रभवात्मनाशहेतुः ।
जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशम् ॥११०॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९३६**

सहज-मलिन-वक्र-भाव-भाजाम् भवः प्रभव-आत्मनाश -हेतुः भवति। धूमः, जलधर-पदवीम् अवाप्य, ज्वलन- विनाशम् (तथा आत्मनः) नाशम् अनुप्रयाति॥

The very existence of those, who have dirty and crooked innate nature, is to cause their own self-destruction. That mass of vapour, after achieving high position of rain-bearing cloud, causes total destruction of fire (which was instrumental in its creation) and in the process meets its own ruin.

सहजमलिनवक्रभावभाजाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of सहजमलिनवक्रभावभाज्- one, who is having dirty and crooked innate nature- सहज- natural, innate, मलिन- dirty, foul, वक्र- crooked, curved, tortuous, भावः- nature, innate quality, temperament, भाज्- one, who is having, enjoying- सहजः च मलिनः च वक्रं च- सहजमलिनवक्रः- द्वेद्व स., सहजमलिनवक्रः भावः- सहजमलिनवक्रभावः- कर्मधारय स. & सहजमलिनवक्रभावम् भजति यः सः- सहजमलिनवक्रभावभाज्- बहुव्रीहि स., भवः- existence, , state of being, प्रभवात्मनाशहेतुः- original source of self-destruction cause- प्रभवः- source, origin, operative cause, आत्मन्- self, one's own, नाशः- destruction, ruin, loss, हेतुः- purpose, reason, object- आत्मनः नाशः- आत्मनाशः- ष. तत्पुरुष स., प्रभवः आत्मनाशः- प्रभवात्मनाशः- समा. प्रादितत्पुरुष स. & प्रभवात्मनाशस्य हेतुः- प्रभवात्मनाशहेतुः- ष. तत्पुरुष स., धूमः- vapour, smoke, a cloud- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., जलधरपदवीम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जलधरपदवी- a position of a cloud- जलम्- water, पदवी- position, rank, status- जलम् धारयति इति- जलधरः- cloud, जलधरस्य पदवी- ष. तत्पुरुष स., अवाप्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अव+ आप्- to secure, obtain- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, receive), नाशम् & ज्वलनविनाशम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of नाशः- destruction, ruin & ज्वलनविनाशः- total destruction of the fire- ज्वलनः- fire, विनाशः- total ruin- ज्वलनस्य विनाशः- ष. तत्पुरुष स., भवति & अनुप्रयाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist & अनुप्र+ या- to undergo completely - (या- याति २ ग. प. प. to go, move)

**स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री
नष्टेन्द्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यां
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥१११॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९४१,**

स्तब्धस्य यशः, विषमस्य मैत्री, नष्टेन्द्रियस्य कुलम्, अर्थपरस्य धर्मः, व्यसनिनः विद्याफलम्, कृपणस्य सौख्यम् (तथा) प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य राज्यम् नश्यति ॥

An obstinate person's fame, friendship with a difficult person, a senseless person's family, Dharma of a person who is only after wealth, an addicted person's fruits of knowledge, miser's happiness and a King's country with a senseless minister are lost for ever.

स्तब्धस्य, नष्टेन्द्रियस्य, विषमस्य, आर्थपरस्य, व्यसनिनः, कृपणस्य, प्रमत्तसचिवस्य & नराधिपस्य- all in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of स्तब्धः- one, who is rigid, stiff, obstinate, stubborn- स्तब्ध- क. भू. धा. वि. of स्तम्भ- स्तम्भते, स्तम्भोति, स्तम्भाति १, ९ ग. प. प. to be rigid, stiff, obstinate, stubborn, नष्टेन्द्रियः- one, who has lost his organ of sense/function- नष्ट- destroyed, ruined- क. भू. धा. वि. of नश- नश्यति- to get ruined, इन्द्रियम्- organ of sense or function- नष्टम् इन्द्रियम् यस्य सः & नष्टक्रियः- one, who has lost his work- क्रिया- performance, activity, work- नष्टा क्रिया यस्य सः- both बहुव्रीहि स., विषमः- a difficult or an odd person, अर्थपरः- one, who is only after money- अर्थ- wealth, money, पर- adjctv- chief, principal, highest- अर्थः परः यस्य सः- बहुव्रीहि स., व्यसनिनः- one, who is addicted to any evil habit- व्यसनम्- addiction, vice, evil habit, कृपणः- a miser, mean person, प्रमत्तसचिवः- one, who has insane/careless minister- प्रमत्त- adjctv- mad, insane, careless, सचिवः- adviser, minister- प्रमत्तः सचिवः यस्य सः- बहुव्रीहि स. & नराधिपः- King- नरः- man, person, अधिपः- chief, leader- नराणाम् अधिपः- ष. तत्पुरुष स., यशः (यशस्)- renown, fame, कुलम्- family, race, विद्याफलम्- gains of learning, knowledge, सौख्यम्- satisfaction, happiness & राज्यम्- kingdom, State- all in- न. लि. प्र. वि. ए. व., मैत्री- friendship- in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., धर्मः- right codes of conduct, Dharma in- पु. लि. प्र. वि. ए. व., नश्यति- वर्त. प्र. पु. ए. व। of नश्-see above.

**एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं न हच्छयं वेस्ति मुनिं पुराणम्।
यो वेदिता कर्मणः पापकस्य तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥११२॥ -महाभा. आदिपर्व १.९८.८**

"अहम् एकः अस्मि" इति (यदि) च त्वम् मन्यसे, (तदा त्वम् आत्मनः) हृद-शयम् पुराणम् मुनिम् न वेत्सि। यः पापकस्य कर्मणः, (यद्) वृजिनम्, त्वम् तस्य अन्तिके करोषि (तद्) वेदिता (अस्ति)॥

(While committing any sinful act), if you consider yourself to be alone (without anyone noticing), you are not aware of the grand old sage staying in your heart. However, he knows the sinful crime that you will be committing, in his presence.

अहम्- (अस्मद्)- I, एकः- one, single, lone, त्वम्- (युष्मद्)- you, वेदिता (वेदितृ)- one, who knows, has knowledge & यः (यद्)- who- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., हृच्छयम्, पुराणम् & मुनिम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of हृच्छयः (हृद-शयः)- one, who is lying down/sleeping in the heart- हृद- न. लिं- mind, heart, शय- adjctv- lying down, शयः- bed- हृदि शेते यः सः- हृच्छयः- बहुव्रीहि स., पुराणः- adjctv- ancient, legendary & मुनिः- sage, holy man, ascetic, पापकस्य & कर्मणः- both in न. लि. ष. वि. ए. व. of पापकम्- adjctv- sinful, criminal- पापम्- sin, crime- कं- suffix implies doing & कर्मन्- work, job, deed, वृजिनम्- sin, crime- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., तस्य- in पु. लि. ष. वि. ए. व. of तद्- he, अन्तिके- adverb- near, in proximity, अस्मि- वर्त. उ. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, वेत्सि & मन्यसे- both वर्त. म. पु. ए. व. of विद्- वेत्ति २ ग. प. प. to know, understand & मन्- मन्यते ४ ग. आ. प. to think, believe, करोषि- द्वि. भविष्य. म. पु. ए. व. of कृ- करोति- कुरुते ८ ग. उ. प. to do, commit, इति- particle used to report the very word spoken- thus, so, च- and, न- no, not - all अव्ययः

कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनिकस्य वै।

यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद्वारा परा गतिः ॥११३॥ -महाभा आदिपर्व-१८.२६, वैदिकवाङ्मयम्

यः सदारः, (तस्य) अध्वनिकस्य जनस्य, कान्तारेषु अपि वै विश्रामः (सुगमः भवति)। (यः सदारः) सः विश्वास्यः (अस्ति)। तस्मात् दाराः परा गतिः (भवति)॥

A traveller, accompanied by his wife, can relax even in the most hostile forest. One, accompanied by his wife, is trusted by others. Therefore, a wife is the ultimate means of a man's existence.

यः (यद्)- who, सदारः- one who is with a wife- दाराः- a wife (always ब. व.), सह-अव्यय- with, together- दाराः सह यः सः- सदारः- सहबहुव्रीहि स., विश्रामः- resting, reposing, composure, सः (तद्)- he, विश्वास्यः- one, who could be believed, depended on, trusted- (विश्वासः- trust, confidence, faith, reliance- वि+ श्वस्- विश्वसिति २ ग. प. प. to confide in, trust)- यस्मिन् विश्वासयति सः- विश्वास्यः- बहुव्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अध्वनिकस्य & जनस्य- both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अध्वनिकः- a traveller, wayfarer -(अध्वन्- पु. लिं- road, journey, travel, -कं: suffix implies doer, performer) & जनः- person, people, कान्तारेषु- in पु/न. लिं. स. वि. ए. व. दाराः- wife- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of कान्तारः/रम्- dense forest, hostile road, परा- ultimate, highest, utmost & गतिः- course, mode of existence, alternative, a means- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., तस्मात्- therefore, अपि- also, even & वै- surely, indeed, certainly- all अव्ययः

अतिक्लेशेन ये चार्थः धर्मस्यातिक्रमेण तु।

शत्रुणां प्रणिपातेन ते ह्यर्थः न भवन्तु मे ॥११४॥ - चाणक्य नीति अध्याय -१६.११

ये च अर्थः अतिक्लेशेन तु धर्मस्य अतिक्रमेण (अर्जिताः), (तथा ये च) शत्रुणाम् प्रणिपातेन (अर्जिताः) ते हि अर्थः मे न भवन्तु।

Let that wealth be not mine which has to be earned by excessive suffering or by violation of Dharma or by surrendering to an enemy.

ये, ते & अर्थः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, which, तद्- that, he & अर्थः- wealth, property, अतिक्लेशेन, अतिक्रमेण & प्रणिपातेन- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of अतिक्लेशः- excessive suffering- अति- अव्यय- implies: excessive, very much, great, क्लेशः- suffering, anguish, trouble, distress- क्लेशम् अतिकृत्य- अतिक्लेशः & अतिक्रमः- अति- अव्यय- prefixed with verb implies- to over-step, violate, क्रमः- course, proper method, way-

क्रमम् अतिकृत्य- अतिक्रमम्- both अव्ययीभाव स. & प्रणिपातः- submission, falling at one's feet, prostration- (प्र+ नि+ पत्- to prostrate- पत्- पतति १ ग. प. प. to call), मे (मम)- mine- ष. वि. ए. व. of अस्मद्- I, धर्मस्य- पु. लिं. ष. वि. ए. व. of धर्मः- prescribed codes of conduct, religion (Dharma), शत्रुणाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of शत्रुः- enemy, adversary, भवन्तु- आजार्थ प्र. पु. ब. व. of भू- भवति १ ग. प. प. to be, to happen, become, तु- but, and, and now, but, हि- surely, indeed, certainly, न- no, not, च- and- all अव्ययः

किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला।

या तु वेश्यैव सामान्यपथिकैरपि भुज्यते ॥११५॥ -चाणक्य नीति अध्याय -१६.१२

किम् तया लक्ष्म्या क्रियते, या वधूः इव केवला (वर्तते), या वेश्या इव सामान्यपथिकैः अपि भुज्यते तु (सा हितकरा/उपयुक्ता भवति) ॥

What is the use of that wealth which is like a housewife (who serves only her husband)? The wealth has to be like a courtesan, who is available to all common travellers!

तया & लक्ष्म्या- both in- स्त्री. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्-she & लक्ष्मीः- fortune, wealth, prosperity, wealth, या- who, वधूः- wife, bride, spouse, केवला- adjctv- mere, sole, alone, वेश्या- prostitute, courtesan, concubine- all in- स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., सामान्यपथिकैः- in- पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of सामान्यपथिकः- सामान्य- adjctv- common, general, ordinary, पथिकः- traveller, way-farer- सामान्यः पथिकः- वि. पू. प. कर्मधारय स., क्रियते & भुज्यते- both कर्मणि प्रयोग वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make & भुज्- भुनक्ति भुक्ते ७ ग. उ. प. to enjoy, use, eat, possess, किम्- interrogative particle- what, what for, इव- like, similar to, अपि- also, even, तु- on the other hand, but, and now- all अव्ययः

नितम्बो विशालः कटिर्मध्यसूक्ष्मा

कुचद्वन्द्वमत्यन्तभव्यं मुखं च।

वचश्वेन्न किंचिद्रसालं रमण्याः

ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम्॥११६॥--सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १४२

(यदि) रमण्याः नितम्बः विशालः, कटि: मध्यसूक्ष्मा, कुचद्वन्द्वम् मुखम् च अत्यन्तभव्यम् (अस्ति, किन्तु तस्याः) वचः चेत् न किंचिद् रसालम्, ततः किम्, ततः किम्, ततः, किम् ततः, किम् (प्रयोजनम् अस्ति)?

The posterior of a lovely young woman is large, her waist is delicate in the middle, her pair of breasts and the face are magnificent, but her tongue is not at all pleasant, then what is the use? What good is all that?

रमण्याः- स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of रमणी- a lovely young woman, नितम्बः- buttock, posterior & विशालः- broad, large- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कटि:- the hip, waist & मध्यसूक्ष्मा- delicate middle- मध्य- adjctv- middle, centre, सूक्ष्म-adjctv- thin, delicate, fine- मध्या सूक्ष्मा- मध्यसूक्ष्मा- वि. उ. प. कर्मधारय स.- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., कुचद्वन्द्वम्- a pair of breasts- कुच- female breast, द्वन्द्वम्- a pair, कुचयोः द्वन्द्वम्- ष. तत्पुरुष स., अत्यन्तभव्यम्- अत्यन्त- adjctv- excessive very much, great, भव्यम्- adjctv- beautiful, lovely- अत्यन्तम् भव्यम्- वि. उ. प. कर्मधारय स., वचः (वचस्)- speech, talk, किंचिद्- little bit, somewhat & रसालम्- sweet, pleasant- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., चेत्- in case, if, न- no, not, ततः (ततस्)- then, from that, thence, किम्- an interrogative particle: what- all अव्ययः

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।

इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥११७॥ -हितोपदेशो मित्रलाभः. १०३, वैदिकवाङ्ग्यम्

'दन्ताः केशाः नखाः नराः स्थानभ्रष्टाः न शोभन्ते' मतिमान् इति विज्ञाय स्वस्थानम् न परित्यजेत्॥

Teeth, hair, nails or men do not look good when removed from their positions. Understanding this well, an intelligent person should not ever leave or deviate from his own normal position.

दन्ताः केशाः नखाः नराः & स्थानभृष्टाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of दन्तः- a tooth, केशः- a hair, नखः- a nail of a finger, नरः- a person, man, human & स्थानभृष्टः- in a wrong place, displaced from its natural/normal position- स्थान- place, site, position, भ्रष्टः- swerved from, strayed from, fallen down- भ्रष्ट- क. भू. धा. वि. of भ्रंश- भ्रंशते १ ग. आ. प. to gallit drop down, deviate, swerve from शोभन्ते- वर्त. प्र. पु. ब. व. of शुभ- शोभते १ ग. आ. प. to be splendid, handsome, beautiful, मतिमान्- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व. of मतिमत्- a wise man, an intelligent person, विज्ञाय- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of वि+ ज्ञा- to understand or know well- (ज्ञा- जानाति जानीते १ ग. उ. प. to understand or know)- स्वस्थानम्- in पु. न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्वस्थानः- one's own position- स्व- one's own, self, स्थान- place, position- स्वस्य स्थानः- स्वस्थानः- ष तत्पुरुष स., परित्यजेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of परि+ त्यज्- to leave or abandon completely- (त्यज्- त्यजति १ ग. प. प. to leave or abandon), इति- a particle used to report very words spoken: thus, so, न- both अव्यय

भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यान्तरस्थयोः ।

अन्योन्यालापसुखिनोः यूनोश्चन्द्रायते रविः ॥१८॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यान्तरस्थयोः अन्योन्य आलापसुखिनोः यूनोः रविः चन्द्रायते ।

For a couple, busy in happily conversing between themselves, on a deserted street, tormented by dreadful summer heat, the (blazing) Sun is just like a Moon.

भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यान्तरस्थयोः, आलापसुखिनोः & यूनोः- all in पु. लि. ष. वि. द्वि. व. of भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यान्तरस्थः- one, who is on deserted street, tormented by dreadful summer heat- भीष्म- adjctv- terrible, dreadful, frightful, ग्रीष्मः- summer, hot season, ऋतुः- season, a period, सन्तप्तः- tormented, inflamed, very hot- क. भू. धा. वि. of सं+ तप्- to be terribly hot- (तप्- तपति १ ग. प. to shine, blaze, to be hot), शून्य- adjctv- empty, vacant, रथ्या- स्ती. लिं.- a road for carriages, a highway, a main road, अन्तर्- अव्यय- in the middle, inside, between, अन्तर् तिष्ठति यः सः- अन्तरस्थः- one who is in the middle- बहुवीहि स.- भीष्मः ग्रीष्मः- भीष्मग्रीष्मः & भीष्मग्रीष्मः ऋतुः- भीष्मग्रीष्मऋतुः- both वि. पू. प. कर्मधारय स.- भीष्मग्रीष्मऋतुणा सन्तप्तः- भीष्मग्रीष्मऋतुसन्तप्तः- तृ. तत्पुरुष स., शून्या रथ्या- शून्यरथ्या, भीष्मग्रीष्मऋतुसन्तप्ता शून्यरथ्या- भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्या- all वि. पू. प. कर्मधारय स. & भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यायाम् अन्तरस्थः- भीष्मग्रीष्मर्तुसन्तप्तशून्यरथ्यान्तरस्थः- स. तत्पुरुष स., आलापसुखिन्- one who is busy in happily conversing- आलापः- conversation, talking, सुखिन्- one who is happy- आलापे सुखी यः सः- बहुवीहि स. & यूवन्- young man, youth, चन्द्रायते- प्रयोजक वर्त. प्र. पु. ए. व. of चन्द्रः- Moon- नाम सा. धातु, रविः- Sun- in पु. लि. प्र. वि. ए. व., अन्योन्य- one another each other- अव्यय

ये पापं शमयन्ति सङ्कृतिभूतां ये दानशृङ्खारिणो

येषां चित्तमतीव निर्मलतरं येषां न भग्नं व्रतम्

ये सर्वान्सुखयन्ति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा

गङ्गावद्वजगण्डवद्वग्नवद्वाङ्गेयवद्वेयवत् ॥१९॥ -सुभाषितरत्नभाण्डागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

ये साधवः सङ्कृतिभूताम् गङ्गावद् पापम् शमयन्ति, ये गजगण्डवद् दानशृङ्खारिणः (सन्ति), येषाम् गग्नवद् चित्तम् अतीव निर्मलतरम् (भवति), येषाम् व्रतम् गाङ्गेयवद् न भग्नम् (अस्ति), ये प्रतिदिनम् सर्वान् गेयवत् सुखयन्ति, ते (साधवः) दुर्लभाः हि (भवन्ति) ॥

Those, who eradicate the sins of their contacts like river Ganges, those who are passionate doners like the temples of an elephant, those whose mind, like sky, is very pure, those whose vows are never broken like those of Bhishma and those, who provide happiness to everyone like a good singer, are indeed very difficult to find.

ये, ते, दानशृङ्गारिणः, साधवः & दुर्लभाः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of यद्- who, तद्- that, he, दानशृङ्गारिन्- one, who is an impassionate doner- दानम्- charity, giving, donation, शृङ्गारिन्- an elephant, an impassioned, enamored person- दाने शृङ्गारिन् यः सः- बहुत्रीहि स., साधुः- a saintly or noble person & दुर्लभः- very rare to get- दुःखेन लभ्यते इति- उपपद तत्पुरुष स., सङ्गतिभृताम् & येषाम्- both पु. लिं. ष. वि. ब. व. of- सङ्गतिभृत्- one, that fosters the association- सङ्गतिः- contact, company, meeting, association, भृत्- one, that supports, holds, cherishes- सङ्गतिम् बिभर्ति इति- उपपद तत्पुरुष स. & यद्- who, गङ्गावद्- one, that is like- Ganges- गङ्गा- Ganges- गजगण्डवद्- one that is like temples of an elephant- गजः- elephant गण्डः- cheek, temple- गजस्य गण्डः- गजगण्डः- ष. तत्पुरुष स. गगनवद्- one that is like sky- गगनम्- sky-, गङ्गेयवद्- as that of son of Ganges- Bhishma- गङ्गा- Ganges- गाङ्गेयः- Bhishma- & गेयवत्- like a singer- गेयः- a singer- गेय- (also गातव्य & गानीय)- क. वि. धा. सा. वि. of गै- गायन्ति १ ग. प. प. to sing.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पापम्- sin, crime- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., शमयन्ति & सुखयन्ति- both प्रयोजक वर्त. प्र. पु. ब. व. of शम्- शमयति- ते to cause to soothe, pacify- शम्- शास्यति- ४ ग. प. प. to be calm, quiet & सुखयति- ते- to cause happiness, satisfaction, चित्तम्- mind, thought & निर्मलतरम्- very spotless, cleaner- मलम्- dirt, filth, any impure matter- निर्गतम् मलम् यस्मात् तद्- निर्मलम्- बहुत्रीहि स.- तर- suffix implies superior degree, व्रतम्- vow, resolve, भग्नम्- broken- भग्न- क. भू. धा. वि. of भञ्ज- भनक्ति ७ ग. प. प. to break, tear down, प्रतिदिनम्- everyday- दिनम्- a day- दिनम् दिनम्- अव्ययीभाव स., सर्वान्- पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of सर्वः- all, every, हि- surely, certainly, अतीव- exceedingly, very much, न- no, not- all अव्यय

भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शेष्विव चाननम्।

ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥१२०॥--सुभाषितरत्नभाष्टागारम्, -वैदिकवाङ्मयम्

भार्यायाम् जनितम् पुत्रम्, आदर्शेषु च (आत्मनः) आननम् इव प्रेक्ष्य, पुण्यकृत्, जनिता स्वर्गम् प्राप्य एव ह्लादते॥

The virtuous father is delighted, as if he has achieved paradise, as if he sees his own face in the mirror while looking at his son, born to his wife.

भार्यायाम्- स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of भार्या- wife, जनितम्, स्वर्गम् & पुत्रम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जनितः- adjctv- the one given birth to, produced, created- जनित- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक of जन्- जनयति to give birth, produce- (जन्- जायते ४ ग. आ. प. to be born, produced), स्वर्गः- heaven, paradise & पुत्रः- son, आदर्शेषु- in पु. लिं. स. वि. ब. व. of आदर्शः- mirror a looking glass, आननम्- face- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., जनिता (जनितु)- a father & पुण्यकृत्- meritorious, virtuous, fortunate- पुण्य- adjctv- good, meritorious, holy, कृत्- doer, maker- पुण्यम् कृतः- - कर्मधारय स.- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ह्लादते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of ह्लाद- to be glad, delighted, to rejoice, प्रेक्ष्य & प्राप्य- both in पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्र+ ईक्ष- to have a look, observe- (ईक्ष- ईक्षते १ ग. आ. प. प. to see, behold) & प्र+ आप्- to get, obtain, achieve- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get), इव- like similar to, च- and, एव- just, only, merely, quite so- all अव्यय

बहुजन्मसु चाभ्यस्तं दानमध्ययनं तपः ।

तेनैवाभ्यासयोगेन तदेवाभ्यस्यते पुनः॥ पाठभेदः-

जन्मजन्मनि चाभ्यस्तं दानमध्ययनं तपः ।

तेनैवाभ्यासयोगेन देही वाऽभ्यस्यते ॥१२१॥ -चाणक्य नीति अध्याय -१६.१२

बहुजन्मसु (जन्मजन्मनि) च अभ्यस्तम् दानम् अध्ययनम् तपः; तेन अभ्यासयोगेन एव (देही), तद् एव पुनः अभ्यस्यते॥

As consequence of charities, studies and penances done by a living being (man), during his previous births (or birth after births), he practices them again during his current birth.

बहुजन्मसु- in न. लिं. स. वि. ब. व. of बहुजन्मन्- many births, birth after birth- बहु- adjctv- many, numerous, repeated, जन्मन्- birth- वि. पू. प. कर्मधारय स., जन्मजन्मनि- in न. लिं. स. वि. ए. व. of जन्मजन्मन्- repeated births-

जन्मन् च जन्मन् च- द्रुन्दू स., अभ्यस्तम्- practiced exercised, repeated, studied- अभ्यस्त-क. भू. ध. वि. of अभि�+ अस्- to practice, exercise- (अस्- अस्यति ४ ग. प. प. to cast, to discharge), दानम्- charity, donation, अध्ययनम्- study, learning- (अधि+ इं- to study, learn- इ- एति to go), तपः (तपस्)- penance, religious austerity & तद्- that, it- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., तेन & अभ्यासयोगेन- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it & अभ्यासयोगः- अभ्यासः- practice, study, exercise, योगः- application, employment- अभ्यासस्य योगः- ष. तत्पुरुष स., देही- (देहिन)- a living being, man, human- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अभ्यस्यते- कर्मणि प्रयोग वर्त. प्र. पु. ए. व. of अभि�+ अस्- to practice- (see above), च-and, एव- just, merely, only, पुनः (पुनर्)- again, once more- all अव्ययः

**शास्त्रं सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीयं
सेव्यो नृपोऽपि सततं परिसेवनीयः।
अङ्के स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया
शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् ॥१२२॥ -सुभाषितरत्वभाण्डागारम् ९५८**

सुनिश्चलधिया शास्त्रम् परिचिन्तनीयम् (भवति)। सेव्यः अपि नृपः सततम् परिसेवनीयः (भवति)। युवतिः अङ्के स्थिता अपि परिरक्षणीया (भवति)। शास्त्रे, नृपे च युवतौ च कुतः स्थिरत्वम् (भवति)?

The knowledge acquired even by a very steady minded intellectual person needs to be constantly updated. Even a well-served king needs to be constantly attended. A young woman, even if she is just in one's lap, needs to be protected. Where is the stability for knowledge, King or a young woman?

(Pursuit of knowledge, protecting the Republic and taking care of the disadvantaged are never ending endeavours.)

सुनिश्चलधिया- पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of सुनिश्चलधीः- सु- अव्यय- prefixed implies- very well, good, निश्चल- adjctv- steady, unchangeable, firm, धीः- स्त्री. लिं.- intellect, mind- सुनिश्चला धीः यस्य सः- बहुव्रीहि स., शास्त्रम्- scripture, any department of science, knowledge परिचिन्तनीयम्- constantly researched, studied- परिचिन्तनीय- (also परिचिन्तितव्य & परिचिन्त्य)- क. वि. धा. सा. वि. of परि+ चिन्त्- to remember well, think thoroughly- (चिन्त्- चिन्तयति ते १० ग. उ. प. to think, ponder over- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., नृपः- King- नृ- a man, human- नृण् पाति इति- उपपद तत्पुरुष स., सेव्यः- to be served- (also सेवनीय & सेवितव्य) & परिसेवनीयः- to be very well served, attended to- (also परिसेवितव्य & परिसेव्य)- both क. वि. धा. सा. वि. of सेव्- सेवते १ ग. आ. प. to serve, attend to & परि+ सेव्- to serve well-known- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., युवतिः- young woman, स्थिता- staying, remaining- स्थित- क. भू. धा. वि. of स्था- तिष्ठति १ ग. प. प. to stay, stand, परिरक्षणीया- to be very well protected- परिरक्षणीय- (also परिरक्षितव्य & परिरक्ष्य)- क. वि. धा. सा. वि. of परि+ रक्ष्- to very well protect- (रक्ष्- रक्षति १ ग. प. प. to protect, guard)- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., अङ्के, शास्त्रे, नृपे & युवतौ- all in स. वि. ए. व. of अङ्कः- lap, शास्त्रम्, नृपः & युवतिः- see above स्थिरत्वम्- firmness, steadiness- स्थिर-adjctv- firm, steady, immovable- त्व- suffix implies quality- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अपि- also, even, कुतः (कुतस्)- from where, whence, सततम्- always, constantly, च-and, also- all अव्ययः

**कृते प्रतिकृतिं कुर्यात् हिंसने प्रतिहिंसनम्।
तत्र दोषो न पतति दुष्टे दौष्ट्यं समाचरेत् ॥१२३॥ -चाणक्य नीति अध्याय-१७.२,-वैदिकवाङ्मयम्**

(मनुष्यः) कृते प्रतिकृतिम् कुर्यात् (तथा) हिंसने प्रतिहिंसनम् कुर्यात्। तत्र दोषः न पतति।(मनुष्यः) दुष्टे दौष्ट्यम् समाचरेत्॥

One should return the service or favour (received from others). One should take revenge for any harm (done by others). There is no blemish in doing so. One has to resort to wicked means towards a wicked person.

कृते, हिंसने & दुष्टे-all in पु. लिं. स. वि. ए. व. of कुतः- performed, done, deed, action, benefit, service, हिंसनः- one, who is hurting, striking (हिंस्- हिंसति, हिनस्ति, हिंसयति- ते १ & ७ प. प. & 10 ग. उ.प. to strike, hit, hurt,

harm) & दुष्टः- a wicked or cruel person- दुष्ट- क. भू. धा. वि. of दुष्- दुष्टति 4 ग. प. प. to be bad, wicked, दौष्ट्यम्, प्रतिकृतिम् & प्रतिहिंसनम्- all in द्वि. वि. ए. व. of दौष्ट्यः- wickedness, cruelty, प्रतिकृतिः- revenge, retaliation, return action- स्त्री. लिं.- कृतिः- doing, action, deed- कृतिम् प्रतिकृत्य- प्रतिकृतिम् & प्रतिहिंसनम्- न. लिं.- striking back, hurting in revenge- हिंसनम् striking- हिंसनम् प्रतिकृत्य- both अव्ययीभाव स., कुर्यात् & समाचरेत्- both विधर्थ प्र. पु. ए. व. कृ- करोति, कुरुते 8 ग. उ. प. to do & समा+ चर्- to resort to, practice- (चर्- चरति 1 ग. प. प. to walk, go about), दोषः- blame, blemish, fault- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पतति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of पत्- 1 ग. प. प. to fall, occur, befall, तत्र- there, in that case & न- no, not- both अव्ययः

**रूपवांशापि मूर्खोऽपि गत्वा च विपुलां सभाम् ।
संरक्षेच्च स्वकां जिह्वं भार्या दुश्शारिणीं यथा ॥१२४॥ -वैदिकवाङ्यम्**

रूपवान् अपि च मूर्खः अपि च विपुलाम् सभाम् गत्वा जिह्वम् यथा संरक्षेत्, (यथा कश्चित्) स्वकाम् दुश्शारिणीम् भार्याम् (संरक्षेत्), च॥

A handsome but a stupid person should control his tongue after going to a large assembly of people. Similarly, one should control one's wife (or husband) with a bad character.

रूपवान् (रूपवत्)- handsome (रूपम्- figure, appearance वत्- adjctv- an affix added to nouns implies possession) & मूर्खः- stupid, a fool- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गत्वा- पू. का. वा. त्वान्त धा. सा. अव्यय of गम्- गच्छति 1 ग. प. प. to go, approach, जिह्वम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जिह्वः- tongue, संरक्षेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of सं+ रक्ष- guard, protect, control (रक्ष- रक्षति 1 ग. प. प. to protect, guard), विपुलाम्, सभाम्, स्वकाम्, दुश्शारिणीम् & भार्याम्- all in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of विपुला (विपुल)- adjctv- large, extensive, big, सभा- assembly, gathering, स्वका- one's own, belonging to oneself- (स्व- one's own, self, कः, का & कम्- affix to nouns implies possession, belonging), दुश्शारिणी- one with bad conduct, misbehavior- दुष्टं चरितम् यस्याः सा- बहवीहि स. & भार्या- wife, अपि- also, even, च- and, यथा- like that of, similar to- all अव्ययः

**सुसंरब्धोऽपि रामाणां न कुर्यादप्रियं नरः ।
रतिं प्रीतिं च धर्मं च तास्वायत्तमवेक्ष्य हि ॥१२५॥ महाभा, आदि. ७४.५१, वैदिकवाङ्यम्**

तासु रतिम्, प्रीतिम् च धर्मम् च आयत्तम् (इति) अवेक्ष्य हि, सुसंरब्धः अपि नरः, रामाणाम् अप्रियम् न कुर्यात् ॥

Knowing that happiness, love and Dharma depend entirely on women, a person, even if he is very much upset, should not do anything unpleasant towards them.

रतिम् & प्रीतिम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of रतिः- delight, joy, pleasure & प्रीतिः- love, affection, liking, धर्मम् & आयत्तम्- both in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of धर्मः- right codes of conduct, 'Dharma' & आयत्तः- depend upon, resting on- आयत्त- क. भू. धा. वि. of आ+ यत्- to rest with, depend- (यत्- यतते १ ग. आ. प. to attempt, try), अप्रियम्- unkind, disagreeable, harmful in न. लिं. द्वि. वि. ए. व.- प्रियम्- desirable, beloved, pleasing- न प्रियम्- अप्रियम्- न व तत्पुरुष स., तासु- to them- in स्त्री. लिं. स. वि. ब. व. of तद्- she, अवेक्ष्य- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of अव+ ईक्ष- to perceive, look into, consider- (ईक्ष- ईक्षते १ आ. प. to see, behold), सुसंरब्धः- very much agitated, angry, overwhelmed- सु- अव्यय- prefix implies very, greatly- संरब्ध- क. भू. धा. वि. of सं+ रभ्- to be agitated, overwhelmed, angry, affected- (रभ्- रभते- १ ग. आ. प. to begin, set about & नरः- man, person- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रामाणाम्- in स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of रामा- a beautiful woman, charming young woman, beloved, wife, कुर्यात्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do make, commit, हि- certainly, surely, indeed, अपि- even, also, न- no, not, च-and- all अव्ययः,

**विप्रवासकृशा दीना नरा मलिनवाससः ।
तेऽपि स्वदारांस्तुष्यन्ति दरिद्रा धनलाभवत् ॥१२६॥ -महाभा, आदिपर्व ९८.३९/४०, वैदिकवाङ्यम्**

विप्रवासकृशाः, दीनाः, मलिनवाससः, नराः ते अपि स्वदारान् (प्राय), दरिद्राः धनलाभवत्, तुष्टन्ति ॥

Weak and tired people, wearing dirty clothes after long travels, are delighted to meet their wives (once they get home), just like a poor person rejoices after getting lots of money.

विप्रवासकृशाः, दीनाः, नराः, मलिनवाससः, दरिद्राः & ते- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of विप्रवासकृशाः- one who is emaciated by traveling away from home- वि- अव्यय- as a prefix implies: intensity, severity, प्रवासः- travel, being absent from one's home, कृशः- lean, weak, emaciated- विषमः प्रवासः- विप्रवासः- समा. प्रादितपुरुष स. & विप्रवासेण कृशः- विप्रवासकृशः- तृ. तप्युरुष स., दीनः- distressed, miserable, dejected, नरः- man, person, मलिनवाससः- one, who is in dirty dirty clothes- मलिन- adjctv- dirty, soiled, unclean, वाससः- न. लिं.- clothes, garments- मलिनम् वासः यस्य सः- मलिनवाससः- बहुव्रीहि स., दरिद्रः- poor, needy & तद्- he, स्वदारान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of स्वदारा- one's own wife- स्व- one's own, दारा- wife- स्वस्य दारा- ष. तप्युरुष स., धनलाभवत्- like getting booty of wealth- धनम्- wealth, money, लाभ- gain, benefit, वत्- अव्यय- prefix to the noun implies: likeness, resemblance, similarity- धनस्य लाभः- धनलाभः- ष. तप्युरुष स. & धनलाभस्य वत् यद् तद्- धनलाभवत्- बहुव्रीहि स.- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., तुष्टन्ति- प्र. पु. ब. व. of तुष्ट- तुष्टति ४ ग. प. प. to be pleased, satisfied, delighted, अपि- even, also- अव्यय

आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्यं रामाः सनातनम् ।

ऋषीणामपि का शक्ति स्रष्टुं रामामृते प्रजाम् ॥१२७॥ -महाभा आदिपर्व ६८.५१, वैदिकवाङ्मयम्

रामाः आत्मनः जन्मनः सनातनम् पुण्यम् क्षेत्रम् (वर्तते)। रामाम् ऋते प्रजाम् स्रष्टुम् ऋषीणाम् अपि का शक्तिः (अस्ति)?।

Women are an eternal sacred ground for procreation of one's own kind. Without a woman, where is the capability even for sanctified sages to produce progeny?

रामाः & रामाम्- both स्त्री. लिं., प्र. वि. ब. व. & द्वि. वि. ए. व. of रामा- wife, young charming woman, आत्मनः & जन्मनः- both in ष. वि. ए. व. of आत्मन्- पु. लिं- oneself, the individual soul & जन्मन्- न. लिं- birth, life, existence, सनातनम्- adjctv- perpetual, constant, eternal, ancient, पुण्यम्- holy, sacred, pure, meritorious & क्षेत्रम्- field, ground, place- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रजाम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of प्रजा- mankind, offspring, progeny, children, ऋषीणाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of ऋषि- a sanctified sage, ascetic, का (किम्)- what & शक्तिः- strength, power, ability, capacity- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., स्रष्टुम्- पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of सृज्- सृजति ६ ग. प. प. to create, produce, make, ऋते-except, with the exception of, without & अपि- even, also- both अव्ययः

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चास्तमनि ।

विश्वासस्तादशः पुंसां यावच्चित्रे स्वभावजे ॥१२८॥ - सुभषितरताकर

पुंसाम् विश्वासः यावत् स्वभावजे मित्रे (भवति), तादशः (विश्वासः) न मातरि, न दारेषु, न सोदर्ये, न च आत्मनि (भवति)॥

The level of trust that people have in their friend of same nature as themselves, is not at the same level they have in their own mother, wife, brother or even their own self.

पुंसाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पुंस- man, person, मातरि- in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of मातृ- mother, दारेषु- in पु. लिं. स. वि. ब. व. of दारा-wife, सोदर्ये & आत्मनि- both in पु. लिं. स. वि. ए. व. of सोदर्य- a co-uterine brother & आत्मन्- oneself, one's own, तादशः- of that type, similar to that, as much & विश्वासः- confidence, trust, faith, reliance- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., स्वभावजे & मित्रे- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of स्वभावजम्- one, that is having exactly same disposition or nature as oneself- स्व- oneself, one's own, भाव- innate nature, disposition, temperament- स्वस्य भावः- स्वभावः- ष. तप्युरुष स. & स्वभावे जायते इति- स्वभावज- उपपद तप्युरुष स. & मित्रम्- a friend, यावत्- as far as, until, upto न- no, not, च-and- all अव्ययः

आत्मनो न सहायार्थं पिता माता च तिष्ठति ।
न पुत्रदारा न जातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलं ॥१२९अ॥ - महासुभाषितसंग्रह- ४५७७

नामुत्र हि सहायार्थं पिता माता च तिष्ठतः ।
न पुत्रदारं न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलः ॥१२९ब॥- मनुस्मृती ४.२३९

आत्मनः सहायार्थम् पिता न (तिष्ठति), माता न च तिष्ठति, पुत्रदाराः न (तिष्ठन्ति), जातिः (न तिष्ठति), केवलम् धर्मः तिष्ठति । (न हि अमुत्र..... पुत्रदारम्...तिष्ठतः) ॥

To help one when needed, no father, no mother, nor a son, nor wife, no relative and not even the people of one's own class may stand by you. One's own Dharma alone stands by him.

आत्मनः- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of आत्मन्- oneself, one's own, सहायार्थम्- for the sake of company, help- सहायः- a friend, companion, follower, सहायता- help, assistance, अर्थम्- purpose, for- सहायस्य अर्थम्- सहायार्थम्- ष. तत्पुरुष स., पिता (पितृ)- father & धर्मः- prescribed codes of conduct, Dharma- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., माता (मातृ)- mother & जाति:- caste, tribe, family, race, lineage- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., पुत्रदाराः- son and wife- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व.- पुत्रः- son, दाराः- wife- पुत्रः च दाराः च- द्वंद्व स. (पुत्रदारम्- पत्रदाराणाम् समाहारः- न. लिं. ए. व. द्विगु स., केवलः- adjctv- alone, exclusive- पु. लिं. प्र. वि. ए. व.), तिष्ठति /तिष्ठतः- वर्त. प्र. पु. ए/द्वि. व. of स्था- १ ग. प. प. to stay, remain, stand, न- no, not, न- no, not, हि- indeed, certainly, even, अमुत्र- there, in that place, in the next world, life, च- and, केवलम्- only, merely solely, entirely, absolutely- all अव्ययः, ज्ञाति - relatives

मूर्खो हि जल्पतां पुसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः ।
अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥१३०॥ - महाभा. आदिपर्व ९९.१५, वैदिकवाङ्मयम्

पुंसाम् शुभाशुभाः वाचः जल्पताम् श्रुत्वा, मूर्खः हि, अशुभम् वाक्यम्, सूकरः पुरीषम् इव, आदत्ते॥

Only a stupid person, after listening to the good and bad conversations among people, picks up the bad part, just like a pig picking up rubbish (from all things around.)

पुंसाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पुंस- a man, person, people, mankind, शुभाशुभाः & वाचः- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of शुभाशुभाः- auspicious and inauspicious, good and bad- शुभा- adjctv- auspicious, good, virtuous- न शुभा- अशुभा- नज् तत्पुरुष स. & शुभा च अशुभा च- शुभाशुभाः- द्वंद्व स. & वाच- talk, speech, statement, जल्पताम्- in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जल्पता- talk, speech, conversation, babble, श्रुत्वा- पू. का. वा. ल्वान्त धा. सा. अव्यय of श्रु- श्रृणोति ५ ग. प. प. to hear, listen, मूर्खः- a stupid, fool & सूकरः- a pig, hog- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., अशुभम्- adjctv- see above, वाक्यम्- speech, talk, words, sentence & पुरीषम्- feces, excrement, rubbish, dirt- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., आदत्ते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of आ+ दा- to take, pick up, report to, accept- (दा- ददाति दत्ते ३ ग. उ. प. to give, grant), हि- indeed, certainly, surely, only, इव- like, similar to- both अव्ययः

हारः प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती

शुष्कस्तनान्तरगतो वरकञ्चुकश्च ।

काणेक्षणाङ्गनममूर्धिं च पुष्पमाला

दीनाश्रयो बुधजनः खलु पञ्च दुःखम् ॥१३१॥ --सुभाषितरत्भाण्डागारम् ९६३

प्रलम्बित-पयोधर-मध्यवर्ती हारः, शुष्क-स्तन- आन्तरगतः वरकञ्चुकः च, काणेक्षणा अञ्गनम्, अमूर्धिं च पुष्पमाला, दीनाश्रयः बुधजनः, खलु पञ्च दुःखम् (भवति)॥

A necklace between hanging female breasts, an excellent blouse covering dried up breasts, collyrium for a blind man, a flower garland for unworthy person and scholarly people seeking refuge at wretched persons are in indeed five painful things to see.

प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती- one that is suspended between drooping down breasts- **प्रलम्बित-** hanging, suspended- क. भू. धा. वि. of प्र+ लम्ब्- to suspend- (लम्ब्- लम्बते १ ग. आ. प. to hang down, dangle) **पयोधरः-** female breast- **पयस्-** न. लिं.- milk, पयः धरति इति- पयोधरः- उपपद तत्पुरुष स., मध्य- adjctv- middle, centre, वर्तिन्- adjctv- being, resting, situated- **प्रलम्बितः** पयोधरः- **प्रलम्बितपयोधरः-** वि. पू. प. कर्मधारय स. & मध्ये वर्तिन्- मध्यवर्तिन्- स. तत्पुरुष स.- **प्रलम्बितपयोधरयोः** मध्यवर्तिन्- **प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्तिन्-** षष्ठी. तत्पु. स., हारः- a necklace, garland, शुष्कस्तनान्तरगतः- that within which dried up breasts are contained- **शुष्क-** dry, dried up- क. भू. धा. वि. of शुष्क- शुष्कति ४ ग. प. प. to be friend, withered, स्तनः- female breast, आन्तर- adjctv- hidden, covered, inmost, गतः- gone, contained in, resting on- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, शुष्कः स्तनः- शुष्कस्तनः- वि. पू. प. कर्मधारय स., आन्तरे गतः- आन्तरगतः- contained within- शुष्कस्तनौ आन्तरगतः- **शुष्कस्तनान्तरगतः-** स. तत्पुरुष स., वरकञ्चुकः- excellent blouse- वर- adjctv- excellent, best, कञ्चुकः- bodice, a dress fitting upper part of the body- वरः कञ्चुकः- वि. पू. प. कर्मधारय स., दीनाश्रयः- दीनः- poor, distressed, wretched, आश्रयः- place of refuge- दीनस्य आश्रयः- ष. तत्पुरुष स., बुधजनः- scholarly people- बुधः- a scholar, knowledgeable, wise, जनः- people- बुधः जनः- वि. पू. प. कर्मधारय स.-all in पु. लिं. प्र. वि. ए..व., काणेक्षणा-in पु. लिं. तृ. वि. ए..व. of काणेक्षण्- one who is with blind eyes- **काण-** adjctv- blind, broken, ईक्षणम्- an eye, sight- काणौ ईक्षणौ यस्य सः- काणेक्षण्- बहुव्रीहि स., अञ्जनम्- collyrium, black pigment used to paint eye-lashes- in न. लिं. प्र. वि. ए..व., अमूर्धि-in पु. लिं. स. वि. ए..व. of अमूर्धन्- a wrong head, a worthless man- मूर्धन्- head, leader, Chief, a prominent person- न मूर्धन्- अमूर्धन्- नज् तत्पुरुष स., पुष्पमाला- a garland of flowers- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए..व.- पुष्पम्- न. लिं.- flower, माला- स्त्री. लिं.- गarland- पुष्पाणाम् माला- ष. तत्पुरुष स., पञ्च- five- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व., दुःखम्- tragedy, sorrow- adverb- (दुःखम् & दुःखेन are used as adverbs in the sense of 'pain, difficulty or trouble'), च- and & खलु- indeed, surely, certainly- both अव्ययः

परस्य पीडया लब्धं धर्मस्योल्लंघनेन च ।

आत्मावमानसंप्राप्तं न धनं तत् सुखाय वै ॥१३२॥ -महाभा. विदुरनीति, -वैदिकवाङ्मयम्

धनम् परस्य पीडया लब्धम्, धर्मस्य उल्लंघनेन च (लब्धम्) तथा आत्म-अवमान-संप्राप्तम् न तद् सुखाय वै (भवति) ॥

Wealth acquired by hurting others or by violation of Dharma or after suffering self-humiliation, will never bring happiness (to a person).

धनम्- wealth, money, property, **लब्धम्-** obtained, acquired- **लब्ध-** क. भू. ध. वि. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, acquire, आत्मावमानसंप्राप्तम्- that which is obtained after self-humiliation- **आत्मन्-** self, one's own, अवमानः- disrespect, contempt, humiliation, **संप्राप्त-** received, obtained, acquired- क. भू. ध. वि. of सं +प्र + आप्- to receive, acquire- (आप्- आप्नोति ५ ग. प. प. to get, receive)- **आत्मनः** अवमानः- आत्मावमानः- ष. तत्पुरुष स. & आत्मावमानेन संप्राप्तम्- आत्मावमानसंप्राप्तम्- तृ. तत्पुरुष स. & तद्- that, it- all in न. लिं. प्र. वि. ए..व., परस्य & धर्मस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए..व. of परः- other, another & धर्मः- prescribed codes of conduct, Dharma, **पीडया-** in स्त्री. लिं. तृ. वि. ए..व. of पीडा- pain, trouble, suffering, **उल्लंघनेन-** in न. लिं. तृ. वि. ए..व. of उल्लंघनम्- violation, transgression, passing over, **सुखाय-** in न. लिं. च. वि. ए..व. of सुखम्- joy, happiness, satisfaction, वै- surely, certainly, indeed, न- no, not, च- and- all अव्ययः

अनाहृतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते ।

अविश्वस्ते विश्वसिति मूढचेता नराधमः ॥१३३॥

मूढचेता नराधमः अनाहृतः प्रविशति, अपृष्टः बहु भाषते, अविश्वस्ते विश्वसिति॥

A stupid, mean person goes to places uninvited, speaks too much without being asked and trusts which is not trust worthy.

मूढचेता- a stupefied or perplexed person- मूढ़- stupefied, perplexed, senseless- क. भू. धा वि. of मुह- मुह्यति ४ ग. प. प. to become senseless, to be perplexed, disturbed in mind, चेतस्- न. लिं.- mind, thinking, consciousness- मूढम् चेतः यस्य सः- मूढचेतन्- बहुत्रीहि स., नराधमः- lowest person- नरः- a man, person, अधमः- adjctv- the lowest, meanest very bad- वि. पू. प. कर्मधारय स., अनाहूतः- uninvited- आहूतः- invited, called- आहूत- क. भू. धा वि. of आ+ हे- to invite, challenge- (हे- ह्यति- ते १ ग. उ. प. to call), & अपृष्टः- not asked, uninquired- पृष्टः- inquired, questioned- पृष्ट- क. भू. धा वि. of प्रच्छ- पृच्छति ६ ग. प. प. to ask, inquire- न पृष्टः- अपृष्टः- न ज्ञ तत्पुरुष स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., प्रविशति, भाषते & विश्वसिति- all in वर्त. प्र. पु. ए. व. of- प्र+ विश्- to enter- (विश्- विशति ६ ग. प. प. to sit, settle, go, come to), भाष्- to talk, speak & वि+ श्वस्- to confide, trust- (श्वस्- श्वसिति २ ग. प. प.- to breathe, respire), अविश्वस्ते- पुन. लिं. स. वि. ए. व. of अविश्वस्त- that not to be believed in, trusted- क. भू. धा वि. of अवि+ श्वस्- not to trust, not to confide- (श्वस्- see above), बहु- adverb- very much, too much.

विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिः

विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।

तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुलम्

क्रिया सिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे॥१३४॥ --वैदिकवाङ्मयम्

लङ्का विजेतव्या, जलनिधिः चरणतरणीयः, पौलस्त्यः विपक्षः, रणभुवि सहायाः च कपयः, तथा अपि रामः एकः सकलम् राक्षसकुलम् अवधीत् । महताम् क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति न उपकरणे॥

Lanka is to be conquered, ocean is to be crossed by foot, enemy is Ravana and (he has) monkeys for help in the battlefield! But Rama alone completely destroyed the demon family. For truly great people, a task is accomplished by their own self reliance and not by external means.

लङ्का- Sri Lanka, विजेतव्या- to be conquered, won- विजेतव्य (also विजयनीय & विजेय)- क. वि. धा. सा. वि. of वि+ जि- to win, conquer- (जि- जयति १ ग. प. प. to win) & क्रियासिद्धिः- fulfillment of task- क्रिया- task, process, action, सिद्धिः- accomplishment, completion- क्रियाया: सिद्धिः- ष. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जलनिधिः- ocean, sea- जलम्- water, निधिः- treasure- जलस्य निधिः- ष. तत्पुरुष स., चरणतरणीयः- to be crossed by foot- चरणः/णम्- foot, तरणीयः- to be crossed- तरणीय (also तरितव्य, तरीतव्य & तार्य)- क. वि. धा. सा. वि. of तृ- तरति १ ग. प. प. to cross over, traverse- चरणाभ्याम् तरणीयः- तृ. तत्पुरुष स., पौलस्त्यः- an epithet of Ravan, a decedent of Sage पुलस्त्यः, one of the mnd-born sons Brahma, विपक्षः- opponent, opposition, opposite party- वि- अव्यय- prefix implies: opposite, opposition, पक्षः- party, side- विरुद्धः पक्षः- विपक्षः- प्रादि कर्मधारय. स., रामः- Rama, एकः- alone, single, one- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., रणभुवि- in स्त्री. लिं. स. वि. ए. व. of रणभू- battlefield- रण- पुन. लिं- war, battle, भू- earth, ground, field- रणस्य भू- ष. तत्पुरुष स., सहायाः & कपयः- both in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of सहायः- companion, follower, helper & कपि:- monkey, सकलम्- entire, whole & राक्षसकुलम्- race of demons- राक्षसः- a demon, कुलम्- family, race- राक्षसाणाम् कुलम्- ष. तत्पुरुष स.- both in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., अवधीत्- द्वि. भूत/ सामान्य भूत प्र. पु. ए. व. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, strike, महताम्- ष. वि. ब. व. of महत्- great, noble, virtuous, सत्त्वे & उपकरणे- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of सत्त्वम्- natural character, inborn disposition, vitality & उपकरणम्- implement, material, instrument, भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, तथा- similarly, likewise, and, अपि- even, also, न- no, not, च- and- all अव्ययः

स्वयमुत्पाद्य पुत्रं वै सदृशं योऽवमन्यते ।
तस्य देवाः श्रियं ग्रन्ति तत्रैनं कलिराविशेत् ॥

पाठभेदः

स्वयमुत्पाद्य वै पुत्रं सदृशं यो न मन्यते ।
तस्य देवाः श्रियं ग्रन्ति न च लोकानुपाश्वते॥१३५॥ -महाभा. आदिपर्व ९९.१३, वैदिकवाङ्मयम्

यः स्वयम् सदशम् पुत्रम् उत्पाद्य वै अवमन्ते (न मन्ते), तस्य देवाः श्रियम् घन्ति (तथा) तत्र एनम् कलिः आविशेत् । (सः) न च लोकान् उपाश्वुते ॥

Gods destroy prosperity (wealth) of the one, who, after producing a son, matching himself in all respects, later disregards him (refuses to accept him). He will get into boughs of ill-luck (he will not enjoy peace of heavens).

यः (यद्)- who & कलिः- strife, dissension, ill-luck- both in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सदशम्, पुत्रम्, एनम् & श्रियम्- all in द्वि. वि. ए. व. of सदश् (सदक्षी)- adjctv- like, resembling, similar, पुत्रः- पु. लिं- son, child, एतद्- पु. लिं- he & श्री- स्त्री. लिं.- wealth, prosperity, उत्पाद्य- having produced- पू. का. वा. ल्यबन्त धा. सा. अव्यय of प्रयोजक उद्+ पद्- उत्पादयति- to produce, beget, create- (पद्- पद्यते ४ ग. प. प. to attain, go, approach), अवमन्ते & मन्ते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अव+ मन्- to disregard, despise, insult & मन्- ४ ग. आ. प. to think, consider, fancy, regard, तस्य- his- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of तद्- he, देवाः- in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of देवः- God, घन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of हन्- हन्ति २ ग. प. प. to kill, destroy, strike, उपाश्वुते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ अश्- to enjoy, acquire, attain, obtain- (अश्- अश्वुते ५ ग. आ. प. to prevade, reach, go or come to), आविशेत्- विद्यर्थ प्र. पु. ए. व. of आ+ विश्- take possession of, occupy, enter- (विश्- विशति ६ ग. प. प. to enter, sit, settle down), लोकान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of लोकः- world, स्वयम्- oneself, in one's own person, वै- surely, certainly, indeed, न- no, not, च- and, तत्र- there, in that place/ case- all अव्यय

विरला जानन्ति गुणान् विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् ।

विरलाः परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ॥ १३६ ॥ -वैदिकवाङ्मयम् संघ

विरलाः गुणान् जानन्ति, विरलाः निर्धने स्नेहम् कुर्वन्ति, विरलाः परकार्यरताः (भवन्ति, तथा) विरलाः परदुःखेन अपि दुःखिताः (भवन्ति) ॥

People rarely understand (appreciate) virtues or good qualities of the others. They hardly make friendship with a poor man. Rare are the people who engage works for others and those who get distressed at the misery of others.

विरलाः, परकार्यरताः & दुःखिताः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of विरलः- adjctv- rare, scarcely found, remote, परकार्यरतः- engaged in service of others- परः- the other, another, कार्य- work, job, service, रतः- engaged, busy- रत- क. भू. धा. वि. of रम्- रमते १ ग. आ. प. to rejoice at, to be pleased, be fond of- परस्य कार्यम्- परकार्यम्- ष. तत्पुरुष स & परकार्येषु रतः- परकार्यरतः- स. तत्पुरुष स. & दुःखितः- to be distressed, saddened, afflicted, pained, miserable, गुणान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of गुणः- virtue, good quality, जानन्ति & कुर्वन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of ज्ञा- जानाति जानीते ९ ग. उ. प. to know, understand, feel & कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, निर्धने- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of निर्धनः- a popper, one without money- निर्- अव्यय- prefix implies absence, devoid of, धनम्- wealth, money- निर्गतम् धनम् यस्मात् सः- बहुत्रीहि स., स्नेहम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of स्नेहः- affection, love, kindness, परदुःखेन- in न. लिं. तु. वि. ए. व. of परदुःखम्- distress- परः- the other, दुःखम्- sorrow, distress- परस्य दुःखम्- ष. तत्पुरुष स., अपि- even, also – अव्यय

मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्तीभरणेन च ।

दुःखितैः सम्प्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥१३७ ॥- चाणक्यनीतिर्दर्पण-१.४, वैदिकवाङ्मयम्

मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्तीभरणेन च दुःखितैः सम्प्रयोगेण पण्डितः अपि अवसीदति ॥

Teaching a foolish student or by maintaining a wicked wife (or a wicked husband) or being in company of unhappy people, even a wise man (woman) gets disheartened.

मूर्खशिष्योपदेशेन, दुष्टस्तीभरणेन & सम्प्रयोगेण- all in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of मूर्खशिष्योपदेशः- teaching a foolish student- मूर्खः- adjctv- stupid, dull-headed, foolish, शिष्यः- student, disciple, उपदेशः- teaching, advice, instruction- मूर्खः शिष्यः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & मूर्खशिष्ये उपदेशः- स. तत्पुरुष स., दुष्टस्तीभरणः- दुष्ट- adjctv- cruel, wicked, bad- क. भू. धा. वि. of दुष्ट- दुष्टति ४ ग. प. प. to be bad, unchaste, to sin, स्त्री- woman, wife, भरण- adjctv- maintaining, supporting, bearing- दुष्ट स्त्री- वि. पू. प. कर्मधारय स. & दुष्टस्तियः भरणः- दुष्टस्तीभरणः- ष तत्पुरुष स. & सम्प्रयोगः- connection, contact, meeting, दुःखितैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of दुःखितः- distressed, afflicted, unhappy, miserable, पण्डितः- a wise man, an intelligent person अवसीदति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अव+ सद्- to get ruined, disheartened, exhausted, perished- (सद्- सीदति- १ ग. प. प. to sit, sit down, plunge into), च- and, अपि- also, even- both अव्ययः

**सहनं सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम्।
चिन्ताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते॥१३८॥** - विवेकचूडामणि:-२५, -वैदिकवाङ्मयम्

सर्व-दुःखानाम् अप्रतीकार-पूर्वकम्, चिन्ता- विलाप-रहितम् सहनम्, सा तितिक्षा निगद्यते॥

Tolerance for all hardships, without retaliation or without anxiety or moaning is called real endurance.

सर्वदुःखानाम्- in न. लिं. ष. वि. ब. व. of सर्वदुःखम्- entire sorrow, misery- सर्व- adjctv- all, entire, whole, दुःखम्- sorrow, misery- सर्वम् दुःखम्- वि. पू. प. कर्मधारय स, अप्रतीकारपूर्वकम्- one without retaliation or protest- प्रतीकार (प्रतिकार)- revenge, requital, retaliation, retribution- न प्रतीकार- अप्रतीकार- नज् तत्पुरुष स., पूर्वक- adjctv- preceded by, with- अप्रतीकारस्य पूर्वकम् - अप्रतीकारपूर्वकम्- ष. तत्पुरुष स., सहनम्- bearing, enduring, forbearance & चिन्ताविलापरहितम्- one which is free from anxiety and wailing- चिन्ता- worry, anxiety, sad feeling, विलाप- moaning, wailing, रहितम्- one without, free of- रहित- क. भू. धा. वि. of रह- रहति १ ग. प. प. to abandon, quit- चिन्ता च विलापः च- चिन्ताविलापः- द्वंद्व स. & चिन्ताविलापेन रहितम् यद् तद्- तृ. तत्पुरुष स.- all in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., सा (तद्)- she & तितिक्षा- endurance, forbearance, patience, resignation- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., निगद्यते- वर्त. कर्मणि प्रयोग प्र. पु. ए. व. of नि+ गद्- to declare, pronounce (गद्- गदति १ ग. प. प. to speak, say, relate)

**अतिपरिचयादवज्ञा संतत गमनादनादरो भवति ।
लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति ॥१३९॥** - अन्तर्जालितः

अतिपरिचयात् अवज्ञा भवति (तथा) संततगमनात् न आदरः (वर्तते) । प्रयागवासी लोकः कूपे स्नानम् समाचरति।

Excessive familiarity results in contempt and constantly approaching one gets humiliation. People living around holy Prayag, confluence of Ganga and Yamuna, take their bath in their backyard- well.

अतिपरिचयात् & संततगमनात्- both in पु/न. लिं. पं. वि. ए. व. of अतिपरिचयः- excessive acquaintance- अति- अव्यय- a prefix to a noun implies very, much, excessive, परिचयः- familiarity, acquaintance, intimacy- परिचयम् अतिकृत्य- अतिपरिचयम् अव्ययीभाव स. & संततगमनः- संतत- extended, uninterrupted, constant- क. भू. धा. वि. of सं+ तन्- to continue, to be uninterrupted- (तन्- तनोति ८ ग. प. प. to stretch, extend), गमनः- going, approaching, cohabiting, visiting- संततम् गमनम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., अवज्ञा- disrespect, contempt, neglect- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., आदरः- respect, attention, regard, प्रयागवासी- one who stays at Prayag- प्रयागः- Prayag- holy confluence of Ganga & Yamuna rivers- वासी (वासिन)- resident, habitant- प्रयागे वसति यः सः- प्रयागवासिन्- बहुव्रीही स. & लोकः- people- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., कूपे- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of कूपः- a well, स्नानम्- bath, bathing, wishing- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., भवति & समाचरति- both in वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist & समा+ चर्- to perform, practice, go about, conduct- (चर्- चरति to १ ग. प. प. to move, walk, न-no, not- अव्यय

सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थविगाहनम् ।

सत्यं च वचनं राजन् समं वा स्यात्र वा समम् ॥१४०॥ - महाभारत १.९९.२३, वैदिकवाङ्मयम्

पामे: द्वितीय चरणः

सत्यस्यैव च राजेन्द्र कलां नार्हति षोडशीम्।

राजन् ! सर्ववेदाधिगमनम्, सर्वतीर्थविगाहनम् सत्यम् च वचनम् समं वा स्यात् न वा समम्। (राजेन्द्र, सत्यस्य एव च षोडशीम् कलाम् न अहंति)।

Oh King, study of all Vedas or bathing in all sacred places may or may not be equal to an honest (truthful) speech. (... is not even equal to a sixteenth part of a word of truth)

सर्ववेदाधिगमनम्- study of entire Vedas- सर्व- all, entire, whole, वेदः- Veda- sacred scripture, अधिगमनम्- study, knowledge, learning- (अधि+ गम्- to study, learn, understand- गम्- गच्छति to go)- सर्वाः वेदाः- वि. पू. प. तत्पुरुष स. & सर्ववेदानाम् अधिगमनम्- ष. तत्पुरुष स., सर्वतीर्थविगाहनम्- bathing in all sacred pilgrimage places- सर्व- all, तीर्थ- a holy place, a place of pilgrimage, अवगाहनम्- bathing, immersing, entering (अव+ गाह- to bathe, to plunge into- गाह- गाहते to bathe)- सर्वाणि तीर्थानि- सर्वतीर्थानि - वि. पू. प. तत्पुरुष स. & सर्वतीर्थेषु अवगाहनम्- ष. तत्पुरुष स., सत्यम्- truth, genuine, वचनम्- word, talk, speech, समम्- equal, matching- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., राजन्- Oh King & राजेन्द्र- Oh Lord among Kings- राजसु इन्द्रः- स. तत्पुरुष स.- both in पु. लिं. सं. वि. ए. व., स्यात्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to exist, सत्यस्य- in न. लिं. ष. वि. ए. व. of सत्यम्- see above, षोडशीम् & कलाम्- both in स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of षोडशी- one sixteenth (1/16) & कला- part of anything, a bit, अहंति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of अहं- to deserve, merit, be worthy of, च- and, वा- or, and, न- no, not, एव- mere, only, just- all अव्ययः

वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनुतंवरं

क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम्।

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्वरं

भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥१४१॥ - सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९८१

मौनम् कार्यम् वरम्, न च यद् अनृतम् वचनम् उक्तम् । पुंसाम् क्लैब्यम् वरम्, न च पर- कलत्र-अभिगमनम्। प्राणत्यागः वरम् न च पिशुन-वाक्येषु अभिरुचिः। भिक्षाशित्वम् वरम् न च परधनास्वादनसुखम्॥

It is better to keep quiet than to speak untruth. It is better to be impotent than to sexually approach someone else's wife. It is better to give up life than to indulge in slanderous talk. And it is better to survive by begging than enjoy somebody else's wealth.

मौनम्- silence, कार्यम्- to be done, observed- कार्य (also करणीय, कर्तव्य & कृत्य)- क. वि. धा. सा. वि. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, वचनम्- act of speaking, utterance, उक्तम्- said, soken- उक्त- क. भू. धा. वि. of वच- वक्ति २ ग. प. प. to speak, यद्- which, अनृतम्- untruth- ऋतम्- truth, factual- न ऋतम्- नज् तत्पुरुष स., क्लैब्यम्- impotence, cowardice, परकलत्राभिगमनम्- co-habitation with a wife of other person- पर- adjctv- other, another, कलत्रम्- wife, अभिगमनम्- approaching, sexual relationship, भिक्षाशित्वम्- survival on alms- भिक्षा- begging, anything given as alms, अशित्वम्- practice of eating, way of eating- भिक्षया अशित्वम् यद् तद्- बहुव्रीहि स. & परधनास्वादनसुखम्- joy or satisfaction of enjoying the wealth of others- पर- adjctv- other, another, धन- wealth, money, आस्वादनम्- enjoying, tasting, eating, सुखम्- joy, happiness- परस्य धनम्- परधनम्, परधनस्य आस्वादनम्- परधनास्वादनम् & परधनास्वादनस्य सुखम्- all in ष. तत्पुरुष स. -all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., पुंसाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of पुंस्- a man, person, human, प्राणत्यागः- giving up the life- प्राणः- life, the breath of life, त्यागः- giving up, abandoning, leaving- प्राणस्य त्यागः- ष. तत्पुरुष स.- in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., पिशुनवाक्येषु- in न. लिं. स. वि. ब. व. of पिशुनवाक्यम्- slanderous talk पिशुन- adjctv- slanderous, wicked, vile, low, वाक्यम्- sentence, talk,

speech- पिशुनम् वाक्यम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., अभिरुचि:- desire, interest, delight, pleasure- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not च-and, वरम्- preferred- all अव्यय

छिन्नोऽपि चन्दनतरुनं जहाति गन्धं

वृद्धोऽपि वारणपतिर्नं जहाति लीलाम् ।

यन्त्वार्पितो मधुरतां न जहाति चेक्षुः-

दीनोऽपि न त्यजति शीलगुणान् कुलीनः ॥१४२॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १५ श्लो. १८

चन्दनतरुः छिन्नः अपि गन्धम् न जहाति । वारणपतिः, वृद्धः अपि, न लीलाम् जहाति । इक्षुः यन्त्वार्पितः च मधुरताम् न जहाति । (तथा) कुलीनः, दीनः अपि शीलगुणान् न त्यजति ॥

A sandalwood tree, even after chopped down, does not leave its fragrance. The chief elephant, even after growing old, does not leave his amorous pastime. Sugarcane, even after getting crushed in a machine does not leave its sweetness. Likewise, a person of good family background does not deviate from his good qualities and good behaviour even after becoming poor.

चन्दनतरुः- sandalwood tree- चन्दन- sandalwood, तरुः- tree- चन्दनस्य तरुः- ष. तत्पुरुष स., छिन्नः- cut, chopped- क. भू. धा. वि. of छिद्- छिन्ति, छिन्ते ७ ग उ. प. to cut, tear, break, वारणपतिः- Lord of elephants- वारणः- an elephant, पतिः- Lord, master- वारणनाम् पतिः- ष. तत्पुरुष स., वृद्धः- old, aged- क. भू. धा. वि. of वृध्- वर्धते १ ग. आ. प. to increase, grow, इक्षुः- sugarcane, यन्त्वार्पितः- crushed in a machine- यन्त्रम्- a machine, an instrument, appliance, अर्पितः- placed, put, offered- क. भू. धा. वि. of प्रयोजक ऋ- अर्पयति to put, place, offer- (ऋ- ऋच्छति १ ग. प. प. to go, obtain), कुलीनः-well- born, of high descent, of good family, दीनः- poor, afflicted, distressed-all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., गन्धम्- in पु. लि. द्वि. वि. ए. व. of गन्धः- fragrance, smell, perfume, लीलाम् & मधुरताम्- both in स्त्री. लि. द्वि. वि. ए. व. of लीला- play, sport, amorous pastime & मधुरता- sweetness, pleasantness- मधुर- adjctv- sweet, pleasant, शीलगुणान्- in पु. लि. द्वि. वि. ब. व. of शीलगुणः- qualities of good behaviour- शीलम्- good character, conduct, behaviour, virtue, गुणः- quality, virtue- शीलम् च गुणः च- शीलगुणः- द्वंद्व स., त्यजति & जहाति- both वर्त. प्र. पु. ए. व. of त्यज्- १ ग. प. प. & हा- २ ग. प. प.- to leave, abandon, अपि- also, even, च- and, as well, न- no, not- all अव्यय

दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ।

ससर्पे गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥१४३॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १ श्लो. ५

दुष्टा भार्या, शठम् मित्रम्, भृत्यः च उत्तरदायकः, ससर्पे गृहे वासः (एतद् सर्वम्) न संशयः मृत्युः एव (अस्ति) ॥

A cruel wife, a fraudulent friend, a disobedient servant and staying in a house with a snake, are undoubtedly same as death.

This is applicable to a cruel husband as well. Secondly, a snake can be somebody like a spy.

दुष्टा- wicked cruel & भार्या- wife- both in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., शठम्- crafty, dishonest, fraudulent & मित्रम्- friend- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., भृत्यः- servant, dependant- भृत्य (also भरणीय & भर्तव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of भृ- बिभर्ति बिभृते ३ ग. उ. प. to support, best, protect, provide for, उत्तरदायकः- one who is answering back- उत्तरम्- reply, answer, दायक- adjctv- giving, granting- उत्तरम् दायकः- द्वि. तत्पु. स., वासः- stay, habitation, संशयः- doubt, uncertainty, hesitation & मृत्युः- death - all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., ससर्पे & गृहे- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of ससर्पम्- along with a snake सर्पः- serpent, snake- सर्पण सहितम् यद् तद्- ससर्पम्- सहबहुव्रीही स. & गृहम्- house, abode, एव- just, mere, only, च- and, likewise, न- no, not -all अव्यय

अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानमूलस्य चम्पकतरोः क्व विकासचिन्ता ।

प्रायो भवत्यनुचितस्थितिदेशभाजां श्रेयः स्वजीवपरिपालनमात्रमेव ॥१४४॥

-सुभाषितरत्नभाण्डागारम् १६८

अन्तः-प्रतप्त-मरु-सैकत-दह्यमान-मूलस्य चम्पक-तरोः कृ विकास-चिन्ता (भवति?)। प्रायः अनुचित-स्थिति-देश-भाजाम् स्व-जीव-परिपालन-मात्रम् एव श्रेयः भवति॥

What hopes of blossoming could there be for a Champak tree, whose roots are tormented in extremely hot desert sand? For those who are caught up in a wrong situation and place, the best policy is to protect one's own life alone.

अन्तःप्रतप्तमरसैकतदह्यमानमूलस्य & चम्पकतरोः- both in- पु. लि. ष. वि. ए. व. of अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानमूलः- one, whose roots are tormented very much in extremely hot desert sand- अन्तः (अन्तर)- used as prefix to imply: in, middle, inside, under, प्रतप्त- tormented, heated very badly- कृ. भू. धा. वि. of प्र+ तप्- to be very hot, tormented- (तप्- तपति १ ग. प. प. to be hot), मरुः- desert, wilderness, सैकत- adjctv- sandy, of sand- (सिकता- sand, gravel), दह्यमान- getting burnt, heated- कर्तरि वर्त. का. वा. धा. सा. वि. of दह- दहति १ ग. प. प. to burn, scorch, मूलम्- root, base- अन्तर् प्रतप्तम् - अन्तःप्रतप्तम् & सैकतः मरुः- both वि. पू. प. कर्मधारय, मरुसिकताभिः दह्यमानम् - मरुसैकतदह्यमानम्- तृ तत्पु स.- अन्तःप्रतप्तम् च मरुसैकतदह्यमानम् च- अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानम्- द्वंद्व स. & अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानम् मूलम् - अन्तःप्रतप्तमरुसैकतदह्यमानमूलम् - वि. पू. प. कर्मधारय स. & चम्पकतरुः- Champak tree- चम्पक- a tree bearing yellow fragrant flowers- Champak- (चाफा- Marathi) तरुः- tree- चम्पकस्य तरुः- ष. तत्पुरुष स., विकासचिन्ता- विकास- expanding, development, progress चिन्ता- worry, consideration, thinking- विकासस्य चिन्ता- ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., अनुचितस्थितिदेशभाज- in पु. लि. ष. वि. ब. व. of अनुचितस्थितिदेशभाज्- one who is caught up in wrong (unfavorable) situation and place- अनुचित- wrong, unusual, odd- उचित- fit, proper- कृ. भू. धा. वि. of उच्च- उच्चति ४ ग. प. प. to be proper, fit- न उचित- अनुचित- नञ्च तत्पुरुष स., स्थिति- state, condition, situation, देश- country, place, भाज्- one who is enjoying, suffering, experiencing- (भज्- भजति- ते- १ ग. उ. प. to enjoy, suffer, share)- स्थितिः च देशः च- स्थितिदेशः- द्वंद्व स., अनुचितः स्थितिदेशः- अनुचितस्थितिदेशः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & अनुचितस्थितिदेशम् भजति यः सः- अनुचितस्थितिदेशभाज्- बहुव्रीहि स., स्वजीवपरिपालनमात्रम्- स्व- one's own, self, जीव- life, परिपालन- protection, sustaining, मात्रम्- adjctv- an affix added to noun implies: merely, only, as much as- स्वस्य जीवः- स्वजीवः & स्वजीवस्य परिपालनम्- स्वजीवपरिपालनम् both ष. तत्पुरुष स., स्वजीवपरिपालनम् मात्रम् & श्रेयः (श्रेयस)- adjctv- preferred, superior, best- both in न. लि. प्र. वि. ए. व., भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to become, कृ- what, where, प्रायः (प्रायस)- probably, mostly, generally & एव- just, mere, only- all अव्ययः

आपदर्थं धनं रक्षेद्वारान् रक्षेद्वनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्वारैरपि धनैरपि ॥१४५॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १ श्लो. ६

(मनुष्यः) आपदर्थं धनम् रक्षेत् । (सः) धनैः अपि दारान् रक्षेत् । (परन्तु सः) आत्मानम् दारैः अपि, धनैः अपि, सततम् रक्षेत्॥

One should protect his wealth for hard times. He should protect his wife more than his wealth. However, he should always protect himself first, more so than even his wife or wealth.

आपदर्थ- पु. लिं. स. वि. ए. व. of आपदर्थः- for purpose of calamity, emergency, difficult time- आपद्- स्त्री. लिं.- calamity, difficult time, अर्थः- purpose, aim, object, cause- आपदः अर्थः- ष. तत्पुरुष स., धनम्- wealth, money- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., रक्षेत्- विद्यर्थं प्र. पु. ए. व. of रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to protect, save, guard, take care of, धनैः- in न. लिं. तृ. वि. ब. व. of धनम्- wealth, दारान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of दारा- wife, आत्मानम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of आत्मान्- oneself, self, दारैः- in पु. लिं. तृ. वि. ब. व. of दारा- wife, अपि-also, even & सततम्- always, constantly- both अव्ययः

**घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादुचैवेक्षुकाण्डम्।**

दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्ण

प्राणान्तेऽपि प्रकृतिविकृतिजयिते नोत्तमानाम् ॥१४६॥ --सुभाषितरत्भाण्डागारम्

चन्दनम् पुनः घृष्टम् घृष्टम् अपि पुनः चारुगन्धम् (अनुवर्तते) । इक्षुकाण्डम् पुनः छिन्नम् छिन्नम् अपि पुनः स्वादु च एव (अनुवर्तते) ।
काञ्चनम् पुनः दग्धम् दग्धम् अपि पुनः कान्तवर्णम् (अनुवर्तते) । उत्तमानाम् प्राणान्ते अपि प्रकृति-विकृतिः न जायते ॥

A sandalwood ground repeatedly retains its pleasant fragrance. A sugarcane stem cut again and again remains as sweet as before. Pure gold refined repeatedly over fire, retains its lovely shine. People of highest character do not deviate from their inborn virtuous qualities even in the life-threatening situations.

चन्दनम्- sandalwood, घृष्टम्- ground, crushed- घृष्ट- क. भू. धा. वि. of घृष्ट- घर्षति १ ग. प. प. to grind, polish, crush, चारुगन्धम्- lovely fragrance- चारु- adjctv- beautiful, pleasing, lovely, गन्धम्- smell, fragrance- चारु गन्धम्- वि. पू. प. कर्मधारय स., इक्षुकाण्डम्- sugarcane stick- इक्षुः- sugarcane, काण्डम्- stick, branch- इक्षोः काण्डम्- ष. तत्पुरुष स., छिन्नम्- rendered, split- छिन्न- क. भू. धा. वि. of छिन्न- छिनति छिन्ते ७ ग. उ. प. to cut, tear, स्वादु- adjctv- sweet, tasty, काञ्चनम्- gold, दग्धम्- burnt- दग्ध- क. भू. धा. वि. of दह- दहति १ ग. प. प. to burn, scorch & कान्तवर्णम्- कान्त- adjctv- desired, pleasing, lovely, वर्णः- colour, hue, beauty- कान्तम् वर्णः - वि. पू. प. कर्मधारय स.- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., प्राणान्ते- in न. लिं. स. वि. ए. व. of प्राणान्तम्- while facing death- प्राणः- life, vital breath of life- अन्ते- अव्यय- in the end, at last- प्राणस्य अन्ते - सप्तमी तत्पुरुष स., उत्तमानाम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of उत्तमः- a best or an excellent person, प्रकृतिविकृतिः- distortion or change of original quality- प्रकृति- natural tate, original quality, true nature, विकृतिः- change of form, distortion- प्रकृतेः विकृतिः- ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., जायते- वर्त. प्र. पु. ए. व. of जन्- ४ ग. आ. प. to be born, produced, to become, happen, पुनः (पुनर्)- again, once more, अपि- even, also, न- no, not, च- and, एव- only, just, merely- all अव्ययः

आपदर्थे धनं रक्षेच्छीमतां कुत आपदः ।

कदाचिच्चलिता लक्ष्मीः सञ्चिताऽपि विनश्यति ॥१४७॥ - चाणक्यनीतिदर्पण अ. १ श्लो. ७

धनम् आपदर्थे रक्षेत्। श्रीमताम् कुत आपदः? कदाचित् चलिता लक्ष्मीः, सञ्चिता अपि विनश्यति ॥

(This subhashit is in a question- answering form- next to -no. १४५, above)

One should protect his wealth for unexpected hard times. Are there any difficult times for rich people?
(On the other hand), since Laxmi is not stable, the accumulated (wealth) may also be lost!

(I understand, this shloka also appears in 'भोजप्रबन्ध' as an exchange between the King Bhoja and his Treasurer, when the later tries to caution the former on his liberal charities)

आपदर्थे- पु. लिं. स. वि. ए. व. of आपदर्थः- for purpose of calamity, emergency, difficult time- आपदः स्त्री. लिं.- calamity, difficult time, अर्थः- purpose, aim, object, cause- आपदः अर्थः- ष. तत्पुरुष स., धनम्- wealth, money- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., रक्षेत्- विधर्थ प्र. पु. ए. व. of रक्ष- रक्षति १ ग. प. प. to protect, save, guard, take care of, श्रीमताम्- in पु. लि. ष. वि. ब. व. of श्रीमत- wealthy, rich, prosperous, आपदः- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ब. व. of आपद- calamity, difficult time, चलिता- moved, disappeared- चलित- क. भू. धा. वि. of चल- चलति १ ग. प. प. to move, go, tremble, लक्ष्मीः- goddess of wealth, prosperity, सञ्चिता- accumulated, collected- सञ्चित- क. भू. धा. वि. of सं+ चि- to collect, hoard- (चि- चिनोति चिनुते ५ उ. प. to collect, gather- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विनश्यति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of वि+ नश- to get destroyed- (नश- नश्यति- ४ ग. प. प. to be lost, vanish, कुतः (कुतस्)- from where, whence, in what place, कदा- when, at what time- कदा चित्- at some time or the other, at one time or the other, अपि- also, even- all अव्ययः

वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो

वरं वेश्या पल्ली न च पुनरविनीता कुलवधूः ।

वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाऽधिपपुरे

वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥१४८॥--सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ९८२

वरम् शून्या शाला न च खलु दुष्टवृषभः वरः (भवति)। वरम् वेश्या पत्नी न च पुनः अविनीता कुलवधूः (वरा भवति)। वरम् अरण्ये वासः न पुनः अविवेकाधिपपुरे (वासः वरः भवति)। वरम् प्राणत्यागः न पुनः अधमानाम् उपगमः (वरः भवति) ॥

An empty shed is better than one with a violent bull. A courtesan wife is more tolerable than a disobedient daughter-in-law. Living in wilderness of a forest is superior life in a town ruled by an inconsiderate leader. It is better to commit suicide than to live in the company of wicked people.

शून्या- empty, vacant, शाला- hall, room, shed, abode, वेश्या- a courtesan, prostitute, पत्नी- wife, spouse, अविनीता- immodest, ill-bred, insolent, disobedient- अविनीत- adjctv- क. भू. धा. वि. of अवि+ नी- (नी- नयति-ते १ ग. उ. प. to carry, lead) & कुलवधूः- family bride -daughter-in law- कुलम्- family, race, वधूः- bride, wife- कुलस्य वधूः- ष. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., दुष्टवृषभः- violent bull- दुष्ट- adjctv- violent, wicked, cruel- क. भू. धा. वि. of दुष्ट- दुष्ट्यति ४ ग. प. प. to be bad, wicked, वृषभः- bull- वि. पू. प. कर्मधारय स., वरः- adjctv- better than, excellent, वासः- stay, residence, प्राणत्यागः- giving up the life- प्राणः- life, breath of life, त्यागः- leaving, giving up- प्राणस्य त्यागः- ष. तत्पुरुष स. & उपगमः- approach, acquaintance, company- all in पू. लिं. प्र. वि. ए. व., अरण्ये & अविवेकाधिपपुरे- both in न. लिं. स. वि. ए. व. of अरण्यम्- forest, desert & अविवेकाधिपपुरम्- a town ruled by an inconsiderate ruler- विवेकः- discretion, judgement, consideration- न विवेकः- अविवेकः- thoughtless, inconsiderate- न न तत्पुरुष स., अधिपः- ruler, king, master, पुरम्- town, city- अविवेकः अधिपः- अविवेकाधिपः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & अविवेकाधिपस्य पुरम्- ष. तत्पुरुष स., अधमानाम्- in पू. लिं. ष. वि. ब. व. of अधमः- meanest, lowest, वरम्- better than, preferred, the best, पुनः (पुनर)- again, on the other hand, anew, once again, खलु- certainly, surely, indeed, न- no, not, च- and- all अव्ययः

न पापं पापिनां ब्रूयादपापं वा द्विजोत्तमाः ।

स तेन तुल्यदोषः स्यान्मिथ्याद्वेषवान्भवेत् ॥१४९॥ -कूर्मपुराणम् १६.४३, असम-संस्कृतसाहित्यम्

द्विजोत्तमाः, पापिनाम् पापम् न ब्रूयात् वा अपापम् (पापी इति न ब्रूयात्)। सः तेन तुल्यदोषः स्यात् (तथा) मिथ्यात् दोषवान् भवेत्।

Dear highly learned scholars, one should not mention the sin committed by sinners nor should one accuse an innocent person of a crime (that he has not committed). By doing so, he becomes equally guilty and wrongly becomes guilty.

पापम्- sin, crime, evil- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., पापिनाम्- in पू. लिं. ष. वि. ब. व. of पापिन्- a sinner, criminal, अपापम्- in पू. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अपापः- a non-sinner, an innocent, ब्रूयात्, स्यात् & भवेत्- all in विध्यर्थ प्र. पू. ए. व. of ब्रू- ब्रवीति ब्रूते- २ ग. उ. प. to say, talk, अस्- अस्ति २ ग. प. प. to be, to become, to exist & भू- भवति १ ग. प. प. to be, to become, to exist, द्विजोत्तमाः- in पू. लिं. सं. वि. ब. व. of द्विजोत्तमः- the best among the twice-born (Brahmins/learned scholars)- द्विवारं जायते इति द्विजः- (उपपद तत्पुरुष स.) & द्विजेषु उत्तमः- द्विजोत्तमः- स. तत्पुरुषः स, सः (तद्)- he & तुल्यदोषः- one who is of equal guilt- तुल्य- comparable, similar, of the same kind, दोषः- fault, blame- तुल्यः दोषः यस्य सः- बहुव्रीहि स.- both in पू. लिं. प्र. वि. ए. व., तेन- by that- in पू/न. लिं. तृ. वि. ए. व. of तद्- that, it, मिथ्यात्- by telling a lie- मिथ्या- अव्यय- falsely, incorrectly, wrongly, in vain- often used with a force of an adjctv, दोषवान्- in पू. लिं. प्र. वि. ए. व. of दोषवत्- guilty, erred, न- no, not, वा- and, or- both अव्ययः

यशोधिगन्तुं सुखलिप्सया वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा ।

निरुत्सकानामभियोगभाजां समुत्सुके वाङ्मुपैति सिद्धिः ॥१५०॥ -वैदिकवाङ्मयम्

यशः अधिगन्तुम्, सुखलिप्सया वा, मनुष्यसंख्याम् अतिवर्तितुम् वा, निरुत्सकानाम् (किन्तु) अभियोगभाजाम् अङ्गम् सिद्धिः समुत्सुके वा उपैति ॥

Success, on its own with eagerness, comes and falls in the laps of those who do not seek neither glory nor happiness, nor compete with others but carry on with their own work with sincere devotion

यशः- न. लिं. द्वि. वि. ए. व. of यशस्- fame, glory, renown, अधिगन्तुम्- to receive & अतिवर्तितुम्- to surpass, excell- both पू. का. वा. तुमन्त धा. सा. अव्यय of अधि+ गम्- to get, receive, achieve- (गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go) & अति+ वृ- to surpass, crossover, excell- (वृ- वर्तते १ ग. आ. प. to be, to exist), सुखलिप्स्या- स्त्री. लिं. तु. वि. ए. व. of सुखलिप्सा- desire to be happy- सुखम्- happiness, pleasure, लिप्सा- desire, wanting- सुखस्य लिप्सा- ष. तत्पुरुष स., मनुष्यसंख्याम्- स्त्री. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मनुष्यसंख्या- overall individual performance, human reckoning- मनुष्यः- man, person, संख्या- intellect, reckoning- मनुष्यस्य संख्या- ष. तत्पुरुष स., अभियोगभाजाम् & निरुत्सकानाम्- पु. लिं. ष. वि. ब. व. of अभियोगभाज्- one having sincere effort, dedication to work- अभियोगः- devotion, exertion, effort, भाज्- enjoying, having- अभियोगम् भजति यः सः- बहुव्रीहि स. & निरुत्सकः- uninterested, not striving- निर्- अव्यय- prefix to a noun implies negative connotation, उत्सकः- desirous, striving- उत्साहः- desire, effort, energy- निर्गतिः उत्साहः यस्मात् सः- निरुत्सकः- बहुव्रीहि स., अङ्कम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of अङ्कः- लap, a side, सिद्धिः- fulfillment, accomplishment- in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., समुत्सुके- स. वि. ए. व. of समुत्सुक- adjctv- of its own, with eagerness, उपैति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of उप+ इ- to approach, to come to- (इ- एति २ ग. प. प. to go), वा- or, and- अव्यय

अपसरणमेव शरणं मौनं वा तत्र राजहंसस्य।

कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिद्विभो यत्र ॥१५१॥ -शार्ङ्गधरपद्मतिः, शारदाप्रकाश-संघ

यत्र निकटवर्ती वाचाटः टिट्टिभः कटु रटति, तत्र राजहंसस्य अपसरणम् वा मौनम् एव शरणम् (कर्तव्यं भवति)॥

When a closeby, noisy bird starts crying harshly, the majestic-swan should either get away or keep silent.

कटु- adverb- harsh, unpleasant, caustic, रटति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of रट्- १ ग. प. प. to cry a aloud, scream, yell, shout, निकटवर्ती- one which is nearby, very close- निकट- adjctv- near, close, proximate, वर्तिन् - adj-staying, निकटः वर्तिन्- कर्मधारय स - निकटवर्तिन्- वाचाटः (वाचालः)- noisy, talkative, making sound, टिट्टिभः- a kind of noisy bird- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., राजहंसस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of राजहंसः- King-swan- राजन्- king, हंसः- swan, flamingo- राजा हंसः- कर्मधारय स., अपसरणम्- retreat, withdrawal, department, मौनम्- silence, meeting quiet, शरणम्- refuge, defence, succour, help, shelter- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., यत्र- where, in which place or case, तत्र- there, in that place or case, एव- only, merely, just & वा- or, and- all अव्ययः

जगति रणगता ये चण्डदीर्यश्च शूराः

खलु यतिमतिभाजो ये च दिव्यान्तरस्थाः ।

सपदि सुवशगास्ते स्त्रीकटाक्षांतपाता

मशकदशनमध्ये दंतिनः संचरन्ति ॥१५२॥ -वैदिकवाङ्मयम्

ये जगति रण-गताः, चण्ड-दीर्यः, शूराः च ये च दिव्यान्तरस्थाः, यति-मति-भाजः, ते, स्त्री-कटाक्षांत-पाताः खलु, सपदि सु-वशगाः (भवन्ति)। (एतद्) मशक-दशन-मध्ये दंतिनः संचरन्ति (इति भाति)॥

Those brave violent fighters of battlefield and also those committed to an ascetic life style with an inherent divine disposition, under just a glance of a woman, very easily come under their influence and surrender! It is like mighty elephants roaming between the teeth of a mosquito !

जगति- in न. लिं. स. वि. ए. व. of जगत्- world, रणगताः, ये, चण्डदीर्यः, शूराः, यतिमतिभाजः, दिव्यान्तरस्थाः, सुवशगाः, ते स्त्रीकटाक्षांतपाताः & दंतिनः- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of रणगतः- one in the battlefield- रणः- war, battle, गतः- gone- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go- रणे गतः- स. तत्पु. स., यद्- who, चण्डदीर्यः- violent fighter- चण्ड- adjctv- fierce, violent, passionate, दीर्यः- burster, asunderer, tearer- दीर्य- क. वि. धा. सा. वि. of दीर्घ- दीर्यति दृणाति ४ & ९ ग. प. प. to burst, break, split- चण्डः दीर्यः- वि. पू. प. कर्मधारय स., शूरः- brave, valiant,

warrior, यतिमतिभाज्- one committed to ascetic life- यति:- an ascetic, sage, मति:- intellect, mind, intention, inclination, भाज्- enjoying, observing, sharing, adopting- यते: मति:- यतिमति:- ष. तत्पुरुष स. & यतिमति: भाजः - वि.उ.प. कर्मधारय स., दिव्यान्तरस्थः- one having inherent divine disposition- दिव्य- adjctv- divine, heavenly, supernatural, अन्तर- adjctv- inside, interior, intimate, अन्तरे तिष्ठति इति- अन्तरस्थः- उपपद तत्पुरुष स- inherenter, interposed, दिव्यः अन्तरस्थः यस्य सः- बहुव्रीहि स., सुवशगः- वश- adjctv- influenced by, control of, charmed, submissive, obedient- वशे गच्छति यः सः- वशः- बहुव्रीहि स. & सुखेन वशः: इति- सुवशगः- उपपद तत्पुरुष स., तद्- he, स्त्रीकटाक्षांतपातः- fall of a just a little bit of charming glance of a woman- स्त्री a woman, कटाक्षः- glance, अन्त- adjctv- lovely, little bit, edge, पातः- fall- स्त्रियः कटाक्षः- स्त्रीकटाक्षः, स्त्रीकटाक्षस्य अन्तः- स्त्रीकटाक्षांतः & स्त्रीकटाक्षांतस्य पातः- स्त्रीकटाक्षांतपातः- all ष. तत्पुरुष स., & दंतिन्- an elephant, मशकदशनमध्ये- स. वि. ए. व. of मशकदशनमध्यः- between the teeth of a mosquito- मशक- a mosquito, gnat, दशन- a tooth, मध्यः- adjctv- middle- मशकस्य दशनः- मशकदशनः & मशकदशनानाम् मध्यः- मशकदशनमध्यः- ष. तत्पुरुष स, संचरन्ति- वर्त. प्र. पु. ब. व. of सं+ चर्- to move about, roam- (चर्- चरति १ ग. प. प. to walk, move), च-and, सपदि- instantly, immediately, in a moment, खलु- indeed, certainly, surely- all अव्ययः

जीवन्तं मृतवन्मन्ये देहिनं धर्मवर्जितम्।

मृतो धर्मेण संयुक्तो दीर्घजीवी न संशयः॥१५३॥ -चाणक्यनीति-१३.८, वैदिकवाङ्मयम्

(अहम) जीवन्तम्, धर्मवर्जितम् देहिनम्, मृतवत् मन्ये। धर्मेण संयुक्तः मृतः दीर्घजीवी (भवति)।(अत्र) न संशयः (अस्ति)॥

I think that a living person who does not follow his Dharma is as good as dead. But, there is no doubt that a dead person who followed his Dharma, lives live for a long period.

जीवन्तम्, धर्मवर्जितम् & देहिनम्- all in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of जीवत्- a living person- कर्तरि. वर्त. का. वा. धा. वि. of जीव- जीवति १ ग. प. प. to live, to be alive, धर्मवर्जितः- one devoid of any commitment to prescribed of codes of conduct (Dharma)- धर्मः- prescribed of codes of conduct (Dharma), वर्जितः- devoid of, lacking- वर्जित- क. भू. धा. वि. of वृज्- वर्जिति १ ग. प. प. to shun, avoid, give up- धर्माय वर्जितः-. धर्मवर्जितः- च. तत्पु स., देहिन्- a living being, a man, मृतवत्- one, who is as good as dead- मृत- dead-क. भू. धा. वि. of- मृ- म्रियते- ६ ग. आ. प. to die, वत्- suffix implies quality, likeliness, मन्ये- वर्त. उ. पु. ए. व., मन्- मन्यते ४ ग. आ. प. to consider, think, believe, धर्मेण- in पु. लिं. तृ. वि. ए. व. of धर्मः- see above, दीर्घजीवी- one with a long life- दीर्घ- adjctv- long, extended, जीविन्- adjctv- living, existing- दीर्घः जीविन् - दीर्घजीविन्- कर्मधारय स., संशयः- doubt, hesitation- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., न- no, not- अव्ययः

प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः

स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न वन्द्यः।

अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानि-

र्नवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥१५४॥--सुभाषितरत्भाण्डागारम् १७१

प्रथम-दिवस-चन्द्रः सर्व-लोकैक-वन्द्यः (भवति), सः, सकल-कलाभिः पूर्णचन्द्रः, च न वन्द्यः (अस्ति)। प्रायशः, अतिपरिचयदोषात् कस्य नो मानहानि: (भवति)। सर्वलोकः नवनवगुणरागी (अस्ति)॥

The crescent Moon on the first day (after dark nights) receives salutations from all people. But the Full Moon, complete with all the digits, does not get that honour. Who does not get humiliated due to excessive familiarity? Generally, everyone is interested only in newer and newer things.

प्रथमदिवसचन्द्रः- the Moon of the first day of a bright-fortnight- प्रथम- first, दिवस- day, चन्द्रः- the Moon- प्रथमः दिवसः- प्रथमदिवसः- वि. पू. प. कर्मधारय स. & प्रथमदिवसस्य चन्द्रः- ष. तत्पुरुष स., वन्द्यः- adorable, venerable, saluted- वन्द्य (also वन्दनीय & वन्दितव्य)- क. वि. धा. सा. वि. of वन्द- वन्दते १ ग. आ. प. to salute, respect, सर्वलोकैकवन्द्यः- one that gets salutations in the whole world- सर्वः-all, entire, whole, लोकः- world, एकः- single, one, वन्द्यः- see above- सर्वः लोकः- सर्वलोकः- वि. पू. प. कर्मधारय स., सर्वलोके एकः- सर्वलोकैकः- स. तत्पुरुष

स. & सर्वलोकैकः वन्द्यः- सर्वलोकैकवन्द्यः- वि. पू. प. कर्मधारय स., सः (तद्)- he, नवनवगुणरागी- one interested in newer and newer (younger and younger) varieties. नव- adjctv- new, fresh, young, recent, रागः- devotion, loyalty, love- रागिन्- devoted, attached, inspired with love, गुणः- quality, variety, - नवम् च नवम् च- नवनवम्- द्वंद्व स.- brand-new, very recent- नवनवः गुणः- नवनवगुणः- वि. पू. प. कर्मधारय स., नवनवगुणे रागः यस्य सः- नवनवगुणरागिन्- बहुत्रीहि स. & सर्वलोकः- entire world (see above)- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सकलकलाभिः- स्त्री. लि. तृ. वि. ब. व. of सकलकला- all digits of the Moon- सकल- adjctv- entire all, कला- a digit of the Moon- सकला कला- वि. पू. प. कर्मधारय स., अतिपरिचयदोषात्- in पु. लिं. पं. वि. ए. व. of अतिपरिचयदोषः- fault of excessive familiarity, acquaintance- अति- अव्यय- excessive, very much, परिचय- familiarity, acquaintance- दोषः- fault, blemish- परिचयम् अतिकृत्य- अतिपरिचयम्- अव्ययीभाव स. & अतिपरिचयस्य दोषः- अतिपरिचयदोषः- ष. तत्पुरुष स., कस्य- whose- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. कः- who, मानहानिः- humiliation, मान- respect, honour, regard, हानिः- स्त्री. लिं.- loss, failure- मानस्य हानिः- ष. तत्पुरुष स.- in स्त्री. लि. प्र. वि. ए. व., न & नो (न उ)- no, not, च- and, प्रायशः (प्रायशस)- generally, mostly, probably- all अव्ययः

(शुक्ल द्वितीया Moon adorns the crest of Shiva.)

**अर्था भवन्ति गच्छन्ति लभ्यन्ते च पुनः पुनः ।
पुनः कदापि नायाति गतं तु नवयौवनम् ॥१५५॥ -वैदिकवाङ्म्**

अर्थः भवन्ति, गच्छन्ति (तथा ते मनुष्येण) पुनः पुनः पुनः लभ्यन्ते च। (किन्तु तस्य) नवयौवनम् गतम् तु पुनः कदापि न आयाति।

Riches happen, go away and are gotten back again and again, but the tender youth, once gone, never ever comes back.

अर्थः-पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of अर्थः- wealth, prosperity, money, भवन्ति & गच्छन्ति- both- वर्त. प्र. पु. ब. व. of भू-भवति १ ग. प. प. to be, to exist & गम्- गच्छति १ ग. प. प. to go, depart, लभ्यन्ते- कर्मणि प्रयोग वर्त. प्र. पु. ब. व. of लभ्- लभते १ ग. आ. प. to get, obtain, आयाति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of आ+ या- to return, come back- (या- याति २ ग. प. प. to go), गतम्- gone, past- गत- क. भू. धा. वि. of गम्- गच्छति- (see above), नवयौवनम्- fresh youth- नव- adjctv- new, fresh, young, यौवनम्- youth, young age- नवम् यौवनम्- वि. पू. प. कर्मधारय स.- both in न. लिं. प्र. वि. ए. व., च- and, पुनः (पुनर्)- again, once more, पुनः पुनः- repeatedly, तु- but, on the other hand, न- no, not, कदा- when, अपि- also even- न कदापि- never ever- all अव्ययः

**धनुः पौष्पं मौर्वीं मधुकरमयीं चञ्चलदशां दृशां
कोणो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः ।
स्वयं चैकोऽनङ्गः सकलभुवनं व्याकुलयति क्रिया-
सिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥१५६॥ --भोजप्रबन्ध- १७१, वैदिकवाङ्म्**

(मदनस्य) धनुः पौष्पम्, मौर्वीं मधुकरमयीं, चञ्चलदशाम् दृशाम् कोणः बाणः, सुहृदः अपि जडात्मा हिमकरः, स्वयम् च एकः, अनङ्गः (भवति। तथापि सः) सकलभुवनम् व्याकुलयति। महताम् क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति, न (तेषाम्) उपकरणे॥

God of love, Madana, has a bow made of flowers, bow-string is of honeybees, his ever-moving look from the corner of eyes is an arrow, even his friend is frigid-bodied, chilly, Moon. He is himself alone and without a formal body. Still, he agitates (disturbs) entire world. For the great people, accomplishment of tasks is in their inborn character (nature) and not in external means.

धनुः (धनुस्)- adjctv- armed with a bow (also धनुस्- न. लिं- a bow), पौष्पम्- adjctv- made of flowers- in न. लिं. प्र. वि. ए. व., मौर्वी- a bow-string, मधुकरमयी- made of honeybees- मधु- न. लिं.- honey, करः- maker- मधु करोति इति- मधुकरः- उपपद तत्पुरुष स.- honeybee- मय- adjctv- affix implies 'made of', 'full of'- मधुकरैः मयी या सा- मधुकरमयी- बहुत्रीहि स. & क्रियासिद्धिः- accomplishment of task- क्रिया- task, work, सिद्धिः- fulfillment,

accomplishment- क्रियाया: सिद्धिः- ष. तत्पुरुष स.- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., दृशाम् & चञ्चलदृशाम् - both in स्त्री. लिं. ष. वि. ब. व. of दृश्- an eye, seeing, sight & चञ्चलदृश्- unsteady sight चञ्चल- adjctv- moving unsteady, चञ्चला दृग्- वि. पू. प. कर्मधारय स., कोणः- corner, बाणः- arrow, सुहृदः- a friend, जडात्मा- frigid-bodied, of dull-soul- जड़- cold, frigid, dull, आत्मन्- soul- जड़: आत्मा यस्य सः- जडात्मन्- बहुत्रीहि स., हिमकरः- the Moon- हिमः- snow, ice, करः- maker, हिमम् करोति इति- उपपद तत्पुरुष स., स्वयम्- self, oneself, one's own, एकः, अनङ्गः- one, without a body- अङ्गम्- body, part of a body- न अङ्गम् यस्य सः- बहुत्रीहि स.- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सकलभुवनम्- सकल- adjctv- entire, all, whole, भुवनम्- world- सकलम् भुवनम्- वि. पू. प. कर्मधारय स.- in न. लिं. द्वि. वि. ए. व., व्याकुलयति- प्रयोजक नाम सा. धा of व्याकुल- agitated, disturbed, महताम्- in पु. लिं. ष. वि. ब. व. of महत्- great, big, mighty, सत्त्वे & उपकरणे- in न. लिं. स. वि. ए. व. of सत्त्वम्- inborn disposition, substance & उपकरणम्- implement, means, भवति- वर्त. प्र. पु. ए. व. of भू- १ ग. प. प. to be, to exist, न- no, not, च- and, अपि- also, even- all अव्ययः

यः सन्धारयते मन्युं योऽतिवादस्तितिक्षति ।

यश्च तप्तो न तपति स भृशं शमभाजनम् ॥१५७॥ -महाभा. आदिपर्व -७९.०५, वैदिकवाङ्मयम्

पाखे: स भृशं शमभाजनं -> दृढं सोऽर्थस्य भाजनं
Should योऽतिवादस्तितिक्षति be --> योऽतिवादस्तितिक्षति?

यः मन्युम् सन्धारयते, यः अतिवादं तितिक्षति, यः तप्तः च न तपति, सः भृशम्/दृढम् शमभाजनम् /अर्थस्य भाजनम् (भवति)॥

One, who controls his anger, who endures insulting language and who does not show pain with afflictions, is a great repository of calmness (purpose).

यः (यद्)- who, तप्तः- angered, afflicted- तप्त- क. भू. धा. वि. of तप्- तपति १ ग. प. प. to be, hot, to suffer pain & सः (तद्)- he- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., सन्धारयते, तितिक्षति & तपति- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of सं+ धृ- धारयति- ते १० ग. उ. प. to bear, hold, control, curb, नाम सा. धातु of तितिक्षा- to endure, have patience, forbearance & तप्- see above, मन्युम्- in पु. लिं. द्वि. वि. ए. व. of मन्युः- anger, rage, affliction, sorrow, भाजनम्- sharing, receptacle, repository, शमभाजनम्- repository of calmness, repose- शमः- calmness, repose, tranquility- शमस्य भाजनम्- ष. तत्पुरुष स., भृशम्- adjctv- very much, great, to a high degree & दृढम्- adjctv- very much, excessive, firm- all in न. लिं. प्र. वि. ए. व., अतिवादान्- in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of अतिवादः- very harsh, abusive or insulting language, अर्थस्य- in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of अर्थः- wealth, object, purpose, च- and, न- no, not- both अव्ययः

ऋतस्य दातारमनुत्तमस्य निधिं निधीनामपि लब्धविद्याः ।

ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं पापाल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥१५८॥ -महाभा. आदिपर्व -७६.६४,

ये निधिम् निधीनाम् अनुत्तमस्य ऋतस्य लब्ध-विद्याः अपि, (तस्य) दातारम्, अर्चनीयम् गुरुम् न आद्रियन्ते, ते, अप्रतिष्ठाः पापान् लोकान् व्रजन्ति॥

(Said by वैशंपायन while talking to कच & देवयानी)

Those lowly people, after acquiring unsurpassed knowledge of the divine law, the most valuable treasure among all treasures, do not even respect the giver, the venerable Guru, go to evil worlds.

अप्रतिष्ठाः, लब्धविद्याः, ये & ते- all in पु. लिं. प्र. वि. ब. व. of- अप्रतिष्ठः- man of disrepute- प्रतिष्ठः- person of pre-eminence, high position- न प्रतिष्ठः- अप्रतिष्ठः- नञ्ज तत्पुरुष स., लब्धविद्याः- one who got educated, trained- लब्ध- having got, acquired- क. भ. धा. वि. of लभ्ते १ ग. आ. प. to get, acquire, विद्या- knowledge, learning- लब्धा विद्या येन सः- बहुत्रीहि स., यद्- who & तद्- he, निधिम् & निधीनाम्- both in स्त्री. लिं.- द्वि. वि. ए. व. & ष. वि. ब. व. of निधिः- treasure, store- house, अनुत्तमस्य & ऋतस्य- both in न. लिं. ष. वि. ए. व. of अनुत्तमम्- adjctv- unsurpassed, having no superior, the best & ऋतम्- divine law, sacred custom, divine truth- दातारम्, अर्चनीयम् गुरुम्

आद्रियन्ते & व्रजन्ति- both वर्त्. प्र. पु. ब. व. of आ+ दृ- to respect, honour, worship- (दृ- द्रियते- दृ ग. आ. प. to care) & व्रज- व्रजति १ ग. प. प. to go, proceed, पापान् & लोकान् both in पु. लिं. द्वि. वि. ब. व. of पापः- evil, sinful, wicked & लोकः- world, अपि- even, also, न- no, not- अव्ययः

यस्य पुत्रो वशीभूतो भार्या छन्दाऽनुगामिनी।

विभवे यस्य सन्तुष्टिस्तस्य स्वर्गं इहैव हि ॥१५९॥ -चाणक्य नीति २.३, शारदाप्रकाश-संघ

पाखे:- विभवे यस्य सन्तुष्टिः- विभवे यश्च सन्तुष्टः-

यस्य पुत्रः वशीभूतः (अस्ति), (यस्य) भार्या छन्दाऽनुगामिनी (अस्ति), विभवे यस्य सन्तुष्टिः (यः च सन्तुष्टः), (अस्ति), तस्य स्वर्गः इह एव हि (भवति) ॥

His heaven is right on this earth whose son is very compliant, wife is very cooperative and who is happy with his wealth.

यस्य- whose, for whom & तस्य- his, for him both in पु. लिं. ष. वि. ए. व. of यद्- who & तद्- he, पुत्रः- son, वशीभूतः- under control, obedient- वश- adjctv- obedient, compliant, भूतः- happened- वशिन्- one under control- वशी भूतः यः सः- बहुवीहि स., यः (यद्)- सन्तुष्टः- fully satisfied, happy, contented- सन्तुष्टः क. भू धा. वि. of सं+ तुष्ट- to be fully satisfied- (तुष्ट- तुष्टिः ४ ग. प. प. to be happy) & स्वर्गः- heaven- all in पु. लिं. प्र. वि. ए. व., भार्या- wife, छन्दाऽनुगामिनी- छन्दः (छन्दसः)- न. लिं- desire, wish, conduct, अनुगामिन्- follower, companion- अनु- अव्यय- as prefix to verbs implies: along, after, following, गामिन्- goer- अनुगच्छति या सा- अनुगामिनी & छन्दसाम् अनुगामिनी- ष. तत्पुरुष स. & सन्तुष्टिः- happiness- all in स्त्री. लिं. प्र. वि. ए. व., विभवे- in पु. लिं. स. वि. ए. व. of विभवः- wealth, prosperity, च- and, इह- here, in this world, एव- just, only, merely, हि- indeed, surely- all अव्ययः

अथो खल्वाहुः काममय एवायं पुरुष इति; स यथाकामो भवति तत्कर्तुर्भवति ।

यत्कर्तुर्भवति तत्कर्म कुरुते, यत्कर्म कुरुते तदभिसंपद्यते ॥१६०॥ -बृहदारण्यकौपनिषद् अ. ४, ब्रा.-४.५

अथो अयम् पुरुषः खलु काममयः एव आहुः इति। सः यथाकामः भवति तत्कर्तुः भवति। यत्कर्तुः भवति तद् कर्म कुरुते तद् अभिसंपद्यते ॥

Now, they say that a man is indeed full of desires. He develops his capabilities according to his desires. He works in accordance with those capabilities. He harvests the fruits of that (Karma) subsequently.

आहुः (ब्रूवन्ति)- प्र. पु. ब. व. of ब्रू- ब्रवीति- ब्रूते २ ग. उ. प. to say, speak, काममयः- one full of desires, wants- कामः- desire, wish, मय- adjctv- an affix used to imply: 'full of', 'made of'- कामेन मयः -तृ. तत्पु. स., अयम् (इदम्)- this पुरुषः- man, human, person, सः (तद्)- he, यथाकामः- one, matching his desires- यथा- अव्यय- like which, according to- कामम् अनुसृत्य- अव्ययीभाव स., तत्कर्तुः- that itself is his ability or strength- तत्- he, it, that, कर्तुः- ability, power, talent, intelligence- सः कर्तुः- तत्कर्तुः & यत्कर्तुः- that which is his ability or strength- कर्मधारय स.- all in पु. लि. प्र. वि. ए. व., तद्- that, it, कर्मन्- deed, work, achievement, यद्- which, what- all in न. लि. प्र. वि. ए. व., कुरुते, भवति & अभिसंपद्यते- all वर्त. प्र. पु. ए. व. of कृ- करोति कुरुते ८ ग. उ. प. to do, make, भू- १ ग. प. प. to be, to exist, to happen, & अभि+ सं+ पद्- to get reaped completely (later, after transition)- (पद्- पद्यते ४ ग. आ. प. to attain, approach, go), अथो (अथ)- a particle used at the beginning of words as a sign of auspiciousness- here, now, इति- a particle used to imply very words spoken- this, so, खलु- surely, indeed, एव- just, merely, only- all अव्ययः